

הגנת הצרכן

בחוק איסור הונאה בכשרות¹

יאיר פיקסלר

---

¹ ראשיתו של המאמר בעבודה סמינריונית שנכתבה בהנחייתו של ד"ר אורי ניר, במסגרת לימודים לתואר שני בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר אילן.

תוכן העניינים

4	מבוא – מאפייני החקיקה הצרכנית
4	שאלת המחקר ושאלות מקדימות
4	מאפייני החקיקה הצרכנית ובדיקתם לגבי חוק הכשרות
7	מטרות והצדקות דיני הצרכנות בהקשר לחוק הכשרות
8	שיטת העבודה
10	פרק א – ביקורת בג"ץ לגבי שיקולי הרבנות בעניין זכאות לתעודת הכשר
10	תיחום שיקול הדעת של הרבנות בנוגע למתן או אי-מתן תעודות הכשר
12	הפרשנות התכליתית כמרחיבה את טווח שיקולי הרבנות
14	אחידות בכשרות – שיקול צרכני?
15	הרחבת מושג ההטעיה בנוגע לכשרות
16	התייחסויות מפורשות של בית המשפט לאופיו של החוק
16	סיכום
17	פרק ב - סקירת האכיפה הפלילית והמנהלית של חוק הכשרות
17	מחלקת הונאה בכשרות ברבנות הראשית
18	דוח מבקר המדינה לעניין איסור הונאה בכשרות
20	התפתחות גופי הכשרות הפרטיים (בד"צים) ויחס הרבנות אליהם
21	אי-כשרות כיסוד שלילי והמשמעות הצרכנית
23	מצב האכיפה בראי הפסיקה
24	הפרת חוק הכשרות – בין פגיעה ברגשות להטעיה צרכנית
25	סיכום

26	פרק ג – הליכים אזרחיים בגין הפרת חוק איסור הונאה בכשרות
26	פתיחה
26	סקירת הפסיקה
28	קביעת עוולה נזיקית – השוואה לחוק הגנת הצרכן
29	סיכום
30	פרק ד – ניתוח ומסקנות
30	חשיבות המבחן הכמותי
30	אכיפה פלילית מול אכיפה אזרחית
31	הצעות לשיפור
32	ביבליוגרפיה

מבוא – מאפייני החקיקה הצרכנית

שאלת המחקר ושאלות מקדימות

שאלת המחקר העומדת בבסיסו של מאמר זה היא באיזו מידה חוק איסור הונאה בכשרות התשמ"ג-1983 (להלן: "חוק הכשרות") הוא חוק צרכני, והאם נדרשים שינויי חקיקה על מנת לחזק את מעמד הצרכן בתחום הכשרות.

בטרם ניגש לבירור שאלה זו, יש לשאול מהי החשיבות של הגדרת חוק כלשהו כחוק צרכני – האם מדובר בשאלה תיאורטית-אקדמית גרידא או שיש להגדרה זו נפקויות מעשיות? שאלה חשובה נוספת היא כיצד ניתן לקבוע האם חוק הוא חוק צרכני, או מהם הקריטריונים להגדרת חוק כחוק צרכני. זוהי שאלה מתודולוגית שהכרחי לתת לה מענה לפני שניגשים לדיון הספציפי בחוק הכשרות.

לגבי השאלה הראשונה – מה הנפקות בהגדרת חוק כחוק צרכני, כותב סיני דויטש:

"החקיקה הצרכנית היא המגבשת וקובעת במידה רבה את גבולות הגנת הצרכן. חוק המוגדר כחוק צרכני יפורש, בדרך כלל, בצורה שונה מחוק אזרחי, שכן מטרתו שונה וחוק יש לפרש בהתאם למטרתו. ההיקש בין חוקים צרכניים הוא טבעי והפרשנות שתינתן לחוק אחד תוכל לסייע לפרשנותו של חוק אחר. יש איפוא משקל להגדרת חוק כחוק צרכני".²

אמנם, בדבריו אלו מתייחס המחבר לאבחנה בין חוק צרכני לחוק אזרחי, ואילו חוק הכשרות בודאי אינו חוק אזרחי, כי אם פלילי. עם זאת, נראה שגם במקרה של חוק הכשרות עשויה הגדרתו כחוק צרכני להשפיע על פרשנותו בבית המשפט, כפי שנראה להלן.

מאפייני החקיקה הצרכנית ובדיקתם לגבי חוק הכשרות

גם בקשר לשאלה השניה שהעלנו, בדבר אופן הזיהוי של חוקי הצרכנות, עומד דויטש על מאפיינייה של החקיקה הצרכנית על ידי השוואתה לחקיקה אזרחית.³ נציג להלן את המאפיינים הללו ונבחן את מידת הרלוונטיות שלהם לענייננו;

א. החקיקה הצרכנית אינה נייטרלית, היא מניחה שהצרכן זקוק להגנה עקב חוסר השוויון בינו לבין העוסק, ולכן נוטה לטובת הצרכן.

ב. החקיקה הצרכנית (בניגוד לחקיקה האזרחית) הינה קוגנטית. חקיקה זו סותרת לרוב את חופש החוזים ואת האוטונומיה של הצדדים לחוזה.

ג. החקיקה הצרכנית היא מפורטת ודווקנית. מאפיין זה קשור לסעיפים הקודמים – כאשר המחוקק מניח חוסר שוויון בין הצדדים, הוא מתערב בתכני ההתקשרות ומוסיף פרטים.

ד. החקיקה הצרכנית כוללת סעדים עונשיים בנוסף לסעדים אזרחיים.

² סיני דויטש דיני הגנת הצרכן כרך א' 289 (2001).

³ סיני דויטש, לעיל ה"ש 1, 289 – 294.

על פי דויטש, על מנת שחוק יוגדר כחוק צרכני, עליו לכלול לפחות את שלושת המאפיינים הראשוניים שצוינו לעיל. בנוסף הוא מונה מרכיבים נוספים שחוק צרכני עשוי לכלול: דרישה לכתב, חובות גילוי מיוחדות, סטייה מהוראות דיני החוזים הכלליים או דיני הנזיקין הכלליים, סעדים פליליים וסעדים מנהליים, שיטות פיקוח מנהליות, סעיפים של שמירת זכויות, חזקות לטובת הצד החלש, קביעת תוכן ההתקשרות ועוד.

בסופו של דבר, טוען דויטש שהמבחן העיקרי להגדרת חוק כחוק צרכני הוא תכלית החוק. כלומר – אם תכליתו הברורה של החוק היא להגן על הצרכן, אזי איננו נדרשים למבחנים ולמאפיינים שפורטו לעיל.

לגבי חוק הכשרות – נראה שתכליתו היא אכן להגן על הצרכנים שומרי הכשרות מפני הונאה והטעיה מצד יצרנים ובעלי בתי אוכל. בהמשך אף נעמוד על פסיקות של בית המשפט העליון אשר הצביעו במפורש על עובדה זו.

עם זאת, נראה שמבחינת המאפיינים שמנה דויטש, לא תמיד עונה חוק הכשרות על הקריטריונים הדרושים להגדרת חוק כחוק צרכני.

חוק הכשרות עונה ללא ספק על מאפיינים א' וב' דלעיל. אמנם, הרלוונטיות של מאפיינים אלה לבחינת סיווגו של חוק הכשרות הינה מוגבלת, שכן נקודת המוצא בדיונו של דויטש, כאמור, הינה השוואת חוקים צרכניים לחוקים אזרחיים. היותו של חוק הכשרות קוגנטי ונוטה לטובת הצרכן היא כמעט מובנת מאליה לאור היותו של החוק חוק פלילי אשר כלל אינו עוסק באופן ישיר בהתקשרות בין הצרכן לעוסק.

נראה כי המאפיין השלישי – רמת פירוט גבוהה של החוק, אינו מתקיים בחוק הכשרות. ניתן להעלות מספר סוגיות הקשורות לנושא הכשרות ואשר החוק אינו מתייחס אליהן, למשל: רמות שונות של כשרות, אופן ביצוע ההשגחה, נוסח התעודה, שלילת תעודת הכשר, אחריותם הפלילית של אישים ותאגידי המעניקים "תעודות השגחה" ללא סמכות ועוד. חלק מסוגיות אלו נדון במשך השנים בבתי המשפט. אמנם, לחלקן ישנה התייחסות בחקיקת משנה,⁴ או ברמה נמוכה יותר, בחוזר מנכ"ל.⁵

לגבי המאפיין הרביעי שהוזכר לעיל, ניתן לומר כי הוא איננו מתקיים, אך באופן שונה. עקב נקודת המוצא ה"אזרחית" לדיון, הנחתו של דויטש היא שסעדים אזרחיים בודאי מתקיימים, והוא דורש גם את קיומם של סעדים פליליים ומנהליים. כאמור, חוק הכשרות הוא פלילי בעיקרו, הוא כולל כמובן סעדים פליליים ומנהליים,⁶ אך אין בו כל סעד אזרחי. להלן אטען כי בנקודה זו טמון חסרון משמעותי של חוק הכשרות כחוק צרכני.

לגבי המרכיבים הנוספים שמונה דויטש, הרי שלא כולם רלוונטיים לענייננו. ניתן היה לצפות כי המרכיב של סטייה מהוראות דיני הנזיקין הכלליים יבוא לידי ביטוי בחוק הכשרות, אולם חוק הכשרות אינו כולל, כאמור, התייחסות כזו ואינו מקנה כלל סעד אזרחי לצרכן. עם זאת, המרכיבים של שיטות פיקוח מנהליות ושמירת זכויות מתקיימים בחוק הכשרות.

ניתן לומר כי המאפיין של חזקות לטובת הצד החלש בא לידי ביטוי בחוק כפי שפורש ע"י בית

⁴ ראה תקנות איסור הונאה בכשרות (תעודות הכשר) התשמ"ט-1989.

⁵ המשרד לשירותי דת **חוזר המנהל הכללי** (2010).

⁶ הסנקציות הפליליות נדונות בחוק איסור הונאה בכשרות התשמ"ג-1983, סעיפים 14 – 16. האכיפה המנהלית מתבצעת מכוח תקנות העבירות המינהליות (קנס מינהלי – איסור הונאה בכשרות) התשנ"ב-1992.

המשפט, בכך שנקבע כי היסוד של "אינו כשר על פי דין תורה" הינו יסוד שלילי (ראה להלן, פרק ב).

דויטש עצמו אינו מתייחס באופן ספציפי לחוק הכשרות, אך מונה אותו ברשימת החוקים הצרכניים בישראל.⁷ נראה כי הוא נאמן לקביעתו כי: "המבחן העיקרי הוא, בסופו של דבר, תכלית החוק ומטרתו".⁸

אורנה דויטש, בספרה "מעמד הצרכן במשפט",⁹ מונה גם כן מספר מאפיינים של החקיקה הצרכנית ומנתחת אותם בפירוט רב.

שלושת המאפיינים הראשונים המוזכרים על ידה זהים לשלושת המאפיינים הראשונים המפורטים בספרו של סיני דויטש. בנוסף מזכירה אורנה דויטש את המאפיינים דלהלן:

ד. החקיקה הצרכנית מאופיינת במהירות תגובה גבוהה להתפתחויות השוטפות, זאת בניגוד לחקיקה האזרחית הכללית. מאפיין זה מוסבר על ידי המוטיבציה הציבורית והפוליטית של המחוקקים לפעול בתחום החקיקה הצרכנית. בשנים האחרונות נתפס נושא זה כ"נושא חם" המעניק נקודות זכות פוליטיות ותשומת לב תקשורתית רבה, לרוב ללא צורך בעימות עם דעות מנוגדות ולעיתים קרובות ללא פרופורציה לתועלת המעשית הצומחת לצרכנים כתוצאה מתיקון החקיקה. הסבר נוסף לכך נובע ממאפיין אחר של החקיקה הצרכנית, והוא רמת פירוט גבוהה. רמת פירוט כזו מקלה על ניסוח תיקוני חקיקה, בעוד שבחקיקה בתחומים אחרים קיימת רתיעה מפני אופי קונקרטי וספציפי מדי של סעיפי חוק. אורנה דויטש מציעה גם הסבר שלישי למאפיין זה של החקיקה הצרכנית והוא שבתחום זה נקבע חלק ניכר מההסדרים על ידי חקיקת משנה, אשר תהליך ההתקנה שלה הינו מהיר יותר ומסורבל פחות מאשר בחקיקה ראשית.

ה. בחקיקה הצרכנית קיימת תופעה של הטלת אחריות למעשיו של אדם אחר. בעוד שבדיני החוזים, ולרוב גם בדיני העונשין, האחריות של כל אדם הינה אחריות אישית בלבד, הרי שבדיני הנזיקין ייתכנו מצבים בהם תוטל על אדם אחריות למעשיו של אדם אחר, או מכוח אחריות שילוחית, או כאחריות של מעביד למעשיהם של עובדיו.

החלקים הפליליים שבחקיקה הצרכנית מאופיינים בהרחבת האחריות באופנים הנ"ל וכן בכך שאין נדרשת כוונה פלילית.

ו. החקיקה הצרכנית מאופיינת בגישה הרתעתית. בעניין זה מכוונת אורנה דויטש את דבריה לא רק כלפי שימוש בסעדים פליליים ומנהליים (כפי שמציין סיני דויטש), אלא גם, ואולי בעיקר, כלפי קביעת פיצויים עונשיים המוענקים לצרכן במקרה של הפרת ההסדרים הקבועים בחוק.¹⁰

אם נבדוק גם את קיומם של מאפיינים אלה בהקשר של חוק הכשרות נגלה שוב כי התמונה הינה מורכבת;

אין ספק כי מאפיין ד' אינו תואם כלל את חוק הכשרות. החוק, אשר נחקק בשנת 1983, עבר

⁷ סיני דויטש, לעיל ה"ש 1, 297 – 298.

⁸ סיני דויטש, לעיל ה"ש 1, 293.

⁹ אורנה דויטש **מעמד הצרכן במשפט** 329 – 352 (2003).

¹⁰ כדוגמאות מציינת דויטש בין השאר את דיני הביטוח ואת חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים התשס"א-2000.

בכשלושים שנות קיומו שני תיקוני חקיקה קלים, אשר גם הם אינם מהווים תגובה להתפתחויות שהתרחשו בשטח. כאמור לעיל, החוק אינו מתייחס למספר סוגיות חשובות ורלוונטיות, אשר נדונו במהלך השנים בבתי המשפט. איננו מוצאים תיקוני חקיקה אשר משלימים פערים אלו אף לאחר שהנושאים עלו על סדר היום הציבורי או המשפטי.

נראה שלפחות שני ההסברים הראשוניים שמציעה אורנה דויטש למאפיין זה אינם מתקיימים לגבי חוק הכשרות; מהבחינה הפוליטית והתדמיתית לא נראה שהעיסוק בנושא הצרכני של הכשרות מעניק את הרווח הפוליטי והתקשורתי כפי שמושג ע"י עיסוק בסוגיות כגון סימון מחירים, מדיניות החזרת מוצרים וכיו"ב. מבחינת רמת הפירוט של חוק הכשרות, כבר ציינו לעיל שהיא אינה גבוהה, וממילא איננה מקלה על ביצוע תיקוני חקיקה. אמנם, ניתן היה לבצע תיקוני חקיקה אשר יהפכו את החוק למפורט וקונקרטי יותר.

כאמור, מזכירה אורנה דויטש בהקשר זה גם את ההסדרים הנקבעים באמצעות חקיקת משנה. חקיקת המשנה בתחום הכשרות מתקיימת ב"תקנות איסור הונאה בכשרות (תעודות הכשר), התשמ"ט – 1988.¹¹ גם תקנות אלו אשר נקבעו לפני קרוב לעשרים וחמש שנה, לא עברו כל עדכון מאז ועד היום.

המאפיין החמישי המוזכר על ידי אורנה דויטש אכן נראה כמתאים לחוק הכשרות. סעיף 15 לחוק מטיל אחריות על מנהל פעיל, שותף או עובד מנהלי בכיר בתאגיד בו בוצעה עבירה על פי החוק. סעיף 16 לחוק הכשרות מטיל אחריות מפורשת על מעביד למעשיהם של עובדיו. אמנם, בסעיפים אלו מצוינות גם הגנות מפני אחריות זו, אולם עצם הטלתה מהווה חיזוק לאפיונו של חוק הכשרות כחוק צרכני.

לגבי המאפיין השישי, לאחר שהצבענו על כך שחוק הכשרות אינו מקנה סעדים אזרחיים כלל, הרי שמוכן מאליהו שבפרט הוא אינו קובע סעדים אזרחיים בעלי אופי עונשי ומרתיע. יש לציין כי אורנה דויטש קובעת כי:

"הוראות בעלות אופי עונשי בתחום האזרחי עשויות לקדם את ההרתעה מפני הפרת איסורים. יש להן מקום כאשר בלעדי כך, רמת האכיפה הצפויה של הנורמה נמוכה במיוחד".¹²

להלן נראה כי לגבי חוק הכשרות אכן קיימת בעיית אכיפה, ועל כן חסרונם של סעדים ממין זה מורגש היטב.

מטרות והצדקות דיני הצרכנות בהקשר לחוק הכשרות

נראה כי רוב מטרות דיני הצרכנות המוזכרים בספרות המשפטית תקפים לגבי הדיון בחוק הכשרות.

בין מטרות אלה ניתן למנות, מלבד הגנה על הצרכן, גם הגנה על ערכים חברתיים, הגנת הציפיות הסבירות של הצרכן מההתקשרות, הגדלת היעילות הכלכלית והשגת צדק חלוקתי.

¹¹ וכן בתקנות העבירות המינהליות (קנס מינהלי – איסור הונאה בכשרות) הקובעות כי העבירות לפי חוק הכשרות הינן עבירות מנהליות.

¹² אורנה דויטש, לעיל ה"ש 8, 350.

מלבד אלה יש לציין את המטרה של חיזוק האוטונומיה של הצרכן. לגבי דיני הצרכנות באופן כללי ניתן לפרש מטרה זו בהקשר של הגדלת אפשרות הבחירה של הצרכן, ע"י חשיפת מידע ושחרור חסמים כגון הסדרים כובלים. בהקשר של חוק הכשרות נראה שיש חשיבות רבה לעניין האוטונומיה. קיום ציפייתו של הצרכן בנוגע למוצר שרכש איננו חשוב רק מהבחינה החוזית, אלא בעיקר מבחינה זו שאדם המקפיד על דיני הכשרות ואשר התברר לו כי אכל מזון לא כשר חש לרוב בעקבות כך תחושות קשות של פגיעה באוטונומיה על גופו.¹³ יתכן וניתן לדמות מצב כזה למצבו של אדם המקפיד להימנע מרכיבי מזון מסוימים מסיבות בריאותיות או מצפוניות, וגילה בדיעבד כי הוטעה בקשר לרכיבים של מזון שרכש וצרך ואשר התברר כי הכילו את המרכיבים מהם הוא מקפיד להימנע. סביר להניח כי אדם כזה יחווה תחושות של קבס וחרדה.

ההצדקות המקובלות לקיומם של דיני הצרכנות תקפות גם לעניין חוק הכשרות; הפער בין הצדדים לחוזה מתקיים גם לעניין זה, כאשר הצרכן הוא צד חלש ביחס לעוסק, בין אם הוא יצרן או בעל בית אוכל.

גם היכולת של הצרכן להשיג מידע בנוגע לכשרות המוצגת הינה מוגבלת. אמנם ניתן לערוך בירור מול נותן תעודת ההכשר למוצר או לבית האוכל, אך מבחינה מעשית הדבר איננו סביר כאשר הצרכן נמצא במהלך של קניות בסופרמרקט או כשהוא מעוניין להתיישב בבית קפה או במסעדה.

הצדקה נוספת, אשר ללא ספק מאפיינת גם את חוק הכשרות, היא הפער בין ההפסד של הצרכן לרווח של העוסק. אדם שהוטעה בנוגע לכשרות באופן נקודתי (על תובענות ייצוגיות בגין הפרת חוק הכשרות ראה להלן פרק ג') לרוב לא ירצה לטרוח ולהגיש תביעה שעתידה להצמיח לו, במקרה הטוב, פיצוי בגובה נמוך. מאידך – הרווח שהעוסק עשוי להפיק מהצגת המוצר או בית העסק שלו ככשר הוא רב.

שיטת העבודה

על אף שסוגיות הקשורות לחוק הכשרות העסיקו את בתי המשפט במשך השנים, ובפרט גם את בית המשפט העליון, לא נמצאה ספרות משפטית העוסקת בנושא. מאמר זה, אם כן, יידרש, בנוסף לדברי החקיקה עצמם, בעיקר לפסקי הדין הרלוונטיים.

יש לציין כי הפרשות שהגיעו לבית המשפט העליון עסקו בעיקר בסמכותה של הרבנות ובשיקוליה בבואה להחליט על מתן תעודת הכשר. הפסיקות הפליליות והאזרחיות, לעומת זאת, מסתכמות על פי רוב בערכאות נמוכות – בית משפט השלום ובית המשפט המחוזי.

במסגרת הדיונים המשפטיים נראה כי לעיתים ניתן ללמוד לא רק מפסקי הדין עצמם ומאמרות האגב, אלא גם מן העדויות שהושמעו במהלך הדיונים, מטיעוני הצדדים וכיו"ב.

עם זאת, מובן כי התובנות החשובות ביותר נלמדות מתוך פרשנות בתי המשפט לחוק הכשרות ומהכרעותיו בשאלות שעמדו לפתחו.

יש לציין כי בהסתמכות על פסקי דין של ערכאות נמוכות ישנו קושי כפול; ראשית, פסיקות אלה אינן בבחינת הלכה מחייבת. שנית, הדיונים בערכאות אלה מתמקדים על פי רוב בעובדות

¹³ זאת על אף שמבחינה הלכתית, לרוב יוגדר אדם כזה כ"אנוסי", כלומר כמי שאינו נושא באחריות לעבירה שביצע.

הקונקרטיזציה העומדות על הפרק וממעטים להרחיב ולדון בסוגיות העקרוניות. מסיבות אלה יש להתייחס לפסיקות בערכאות הנמוכות בכבוד הראוי, אך גם בזהירות הראויה.¹⁴ מדד חשוב נוסף בדיונו הוא "מבחן התוצאה". בסופו של דבר נרצה לדעת החוק ופרשנותו מביאים לידי הגנה על הצרכן בפועל.

בפרק א אעסוק בביקורת בג"ץ לגבי שיקולי הרבנות במתן או אי-מתן תעודות כשרות. במהלך השנים התעוררו מספר דיונים עקרוניים לגבי טיב והיקף השיקולים שהרבנות רשאית לשקול בנוגע להחלטה בדבר מתן תעודת הכשר. השאלות שבהן עוסקת פסיקה זו נוגעות לרוב למשפט המנהלי, ולעיתים אף החוקתי, אך לענייננו, יש בהן כדי ללמד על תכליתו של החוק אליבא דבית המשפט ועל האופן בו הוא פירש את החוק.

בפרק ב אסקור את נושא אכיפת חוק הכשרות על ידי הרשות המוסמכת לכך – הרבנות הראשית. זאת באמצעות ראיון עם מנהל היחידה הרלוונטית, עיון בדוח מבקר המדינה שעסק בנושא וכמובן באמצעות ניתוח הפסיקה הפלילית בתביעות שהגישה הפרקליטות כנגד נאשמים בהפרת החוק. מכלל המקורות אנסה ללמוד כיצד רואים בתי המשפט והרשויות האחרות את חוק הכשרות, ובעיקר מהו המצב בשטח מבחינת ההגנה על הצרכן בתחום הכשרות. בפרק ג אעסוק בתביעות אזרחיות על רקע הפרת חוק הכשרות. תביעות אלו הינן נדירות, ולרוב נעשות במסגרת בקשה להגשת תובענה ייצוגית. בעניין זה ניתן יהיה להציע תובנות על פי המצב בשטח, לעיתים יותר מאשר מתוך פסקי הדין עצמם. בפרק ד אסכם את הנתונים והתובנות שעלו במהלך המאמר ואציע את מסקנותי.

---

¹⁴ בעניין זה ראה גם: סיני דויטש "האכיפה הפלילית של עבירת ההטעיה הצרכנית" מאזני משפט ז' 27, 43 (2000).

פרק א: ביקורת בג"ץ לגבי שיקולי הרבנות בעניין זכאות לתעודת הכשר

תיחום שיקול הדעת של הרבנות בנוגע למתן או אי-מתן תעודות הכשר לראשונה נדרש בית המשפט העליון לסוגיית שיקולי הרבנות באשר למתן תעודות הכשר בפרשת האטליזים.¹⁵ העותרים טענו נגד החלטת הרבנות ירושלים שלא לתת תעודת הכשר לאטליזים המשווקים בשר שנשחט בבתי מטבחים מחוץ לירושלים. פסק הדין, שנכתב ע"י הנשיא שמגר, הוא פסק דין קצר שאינו נוגע בסוגיות העקרוניות של השיקולים שמותר לרבנות לשקול בבואה להחליט לגבי מתן תעודת הכשר לבית אוכל ושל תכלית חוק הכשרות. העתירה נדחתה מכיוון שבית המשפט השתכנע שהשיקול למניעת תעודת ההכשר – איסור "שחוטי חוץ", הוא עניין שבהלכה, ולכן הינו שיקול מותר וראוי בהחלטה זו.

פסק הדין גם אינו נכנס לעובי הקורה של איסור שחוטי חוץ עצמו, כפי שיעשה בהמשך בפס"ד בפרשת מרבק.¹⁶

אמנם, פסק הדין באוביטר כולל אמירה עקרונית לגבי אפשרותו של בית המשפט לדון בהחלטתה של הרבנות אף שהיא מציגה אותו כדבר הלכה שאין לערער אחריו. הנשיא שמגר דוחה את טענת הרבנות וכותב, שעל אף שבית המשפט לא ימהר לחלוק על דעת מומחים בעניין דתי, הרי שמדובר בעניין שבדין, וממליא הוא כפוף לביקורת של בית המשפט. כאמור, בפסק דין זה אין לאמירה זו משמעות מעשית, שכן בית המשפט קיבל את עמדת הרבנות.

פסק דין עקרוני וחשוב לענייננו הוא פסק הדין בפרשת רסקין.¹⁷ בפרשה זו עתרה לבג"ץ רקדנית בטן, לאחר שהתברר לה כי הרבנות ירושלים הורתה לבעלי אולמות, בתי מלון ומסעדות, שלא לקיים מופעים בלתי צנועים בשטחם, והודיעה להם שתעודת ההכשר תישלל מהם אם יאפשרו קיום מופעים כאלו. לאור הוראת הרבנות, חדלו בעלי העסקים מסוגים אלה להזמין את הרקדנית למופעים, ואף לא אפשרו לשוכרי המקום, בעלי השמחה, להזמין.

בתחילת דבריו עומד השופט אור, שכתב את פסק הדין, על אפשרותו של בג"ץ לבקר את עמדת הרבנות; באופן עקרוני, מעמדה של הרבנות הוא כשל כל רשות מנהלית, וככזו עליה לפעול במסגרת הסמכות המוקנית לה ולשקול שיקולים ענייניים על פי דרישות המשפט המנהלי. אם לא עמדה הרבנות בדרישות אלה, הרי שבית המשפט רשאי לשנות את החלטתה. פסק הדין מדגיש כי עם זאת שתוכן השיקולים לגבי מתן תעודת הכשר הם שיקולים הלכתיים-דתיים, הרי שהסמכות ניתנה במסגרת חוק חילוני, ולכן יש לבחון את היקף הסמכות מתוך לשון החוק וכן על פי כללי פרשנות המקובלים בפירוש חוק חילוני.

על מנת לבחון האם שיקולי הרבנות בעניין זה היו שיקולים מותרים, בוחן בית המשפט את תכלית החוק, וזאת במספר דרכים.

ראשית, לשון החוק ושמם מלמדים על כך שתכלית החוק אינה להשליט חובת כשרות אלא למנוע הטעיה והונאה של אלו המעוניינים באוכל כשר.

¹⁵ בג"ץ 44/86, ענף האטליזים של מחוז ירושלים נ' מועצת הרבנות הראשית לירושלים פ"ד מ(4) 1 (1986).

¹⁶ בג"ץ 3944/92 מרבק – בית מטבחים בע"מ נ' הרבנות הראשית נתניה פ"ד מט(1) 278 (1995).

¹⁷ בג"ץ 465/89 אילנה רסקין נ' המועצה הדתית ירושלים פ"ד מד(2) 673 (1990).

שנית, תקנות איסור הונאה בכשרות, שתוקנו על פי החוק, מלמדות שכך הבין את תכלית החוק גם מתקן התקנות עצמן.

ושלישית, ההיסטוריה החקיקתית של החוק – דברי ההסבר להצעת החוק ודברים שנאמרו בכנסת במהלך הדיונים בהצעת החוק, גם הם מובילים לאותה מסקנה. בעניין זה מצוטטים בפסק הדין דבריו של השר הממונה יוסף בורג:

”אני רוצה לומר בבהירות... כי מדובר בעיקרון ובעיקר על כשרות המזון, הכנתו הטיפול בו, כשרות המטבח וכשרות חדר האוכל ולא על דברים אחרים... הכוונה היא להגן על כשרות המוצרים... כאן מדובר על מושג הכשרות, הכושר, הייתי אומר, של המוצרים, כדי שתהיה התאמה בין התו המסחרי ובין התוכן האמיתי של המוצר”.¹⁸

סעיף 11 לחוק הכשרות קובע כי: ”במתן תעודת הכשר, יתחשב הרב בדיני כשרות בלבד”. על סמך סעיף זה, ועל סמך אותם מקורות המשמשים ללימוד תכלית החוק, לומד בית המשפט גם על היקף השיקולים הרלוונטיים להענקת תעודת הכשר. פסק הדין קובע כי:

”החוק בא לענות על הצורך בשמירה על אותו ”גרעין קשה” של דיני כשרות המזון - ייצורו, הכנתו והגשתו - ולהבטיח, שתעודת הכשר תינתן רק למי שמקפיד על אלה, ללא קשר למידת שמירתו של אותו בעל עסק על דיני הלכה אחרים, בין באורחות חייו הפרטיים של מבקש תעודת הכשר ובין באופן ניהולו את בית עסקו, כל עוד אין בכך לפגוע בכשרות המזון הנמכר או המוגש על-דין”.¹⁹

קביעה זו הפכה להלכה מנחה בדיוני בתי המשפט בעניינים אלו.

בית המשפט מסיק ששיקולי הרבנות בעניין שלילת תעודות ההכשר מבתי עסק המאפשרים קיום הופעות בלתי צנועות, אינם עולים בקנה אחד עם תכלית החוק, וחורגים ממערכת השיקולים הרלוונטיים לעניין.

הוא דוחה את עמדת הרבנות לפיה הענקת תעודת הכשר למקום שמתקיימים בו מופעים מעין אלו עלולה לגרום להטעיה בשני מובנים: אדם עלול לחשוב שקיום מופעים כאלו הוא ”כשר” מבחינה הלכתית, או לחלופין עשוי אדם להסיק, שרב שמעניק תעודת הכשר למקום כזה אינו ראוי לאמון, ואין לסמוך עליו גם לעניין כשרות המזון.

גם כאן, בהתבסס על תכלית החוק, קובע בית המשפט כי:

¹⁸ ד”כ (תשמ”ג) 2091, מובא באילנה רסקין, לעיל ה”ש 16, 679.

¹⁹ אילנה רסקין, לעיל ה”ש 16, 681.

"כל מי שרואה תעודת הכשר כזו בבית-מלון או בבית-אוכל, צריך לדעת ולהבין, שאין המדובר במתן הכשר כולל למקום, או במתן גושפנקא לכך שהמקום מתנהל על-פי כל דיני ההלכה. משמעותה של תעודה כזו היא אך זאת, שבעל המקום מקיים את דיני הכשרות, במובן זה שהאוכל המוגש בו הוא כשר, הא ותו לא. מי אשר כל מעייניו לאכול מזון כשר, יכול לסעוד לבו באותו מקום, כשהוא יודע שלא הונו אותו באשר לכשרות המזון. בכך מושגים מטרתו ותכליתו של החוק".²⁰

ביטוי נוסף להגבלת שיקולי הרבנות ל"גרעין הקשה" של דיני הכשרות ניתן למצוא בפסק הדין בפרשת אביב.²¹ בפרשה זו הודיעה הרבנות למשחטה כי תשלול ממנה את תעודת ההכשר אם תוסיף למכור את עופות הטריפה (העופות שנפסלו בשחיטתם ואינם כשרים) לחברת אביב אוסובלנסקי, אשר שיווקה אותם לקהל היהודי, בהצהירה כי מדובר במוצרים שאינם כשרים. הרבנות התירה את מכירת הטריפות רק לשוק הלא-יהודי. במהלך הדיון הודיעה הרבנות כי היא חוזרת בה מעמדתה ותהיה מוכנה לתת תעודת הכשר למשחטה גם אם יימכרו הטריפות לחברה הנ"ל, אך תעודות ההכשר ברמת "מהדרין" ו"גלאט" תישללנה ממנה. במהלך הדיון נוכח בית המשפט לדעת כי מגמתה של הרבנות הינה למנוע הגעת בשר לא-כשר לצרכנים יהודים. גם במקרה זה לא קיבל השופט חשין את עמדת הרבנות, וזאת על אף שמדובר בתעודות הכשר נוספות מעבר לזו הבסיסית. טענת הרבנות היתה כי תעודות "מהדרין" הינן בגדר הסדר וולונטארי והן אינן ניתנות מכוח חוק הכשרות. פסק הדין דוחה טענה זו מכל וכל וקובע כי על אף שבסמכותה של הרבנות לתת תעודות כשרות ברמות שונות ולדרוש לשם כך דרישות הלכתיות שונות הרי ש"דין תעודת הכשר "מהדרין" כדין תעודת הכשר רגילה. ומה זו האחרונה כופפת עצמה להוראות חוק איסור הונאה – ולכל דבר ועניין – כן היא ראשונה".²²

הפרשנות התכליתית כמרחיבה את טווח שיקולי הרבנות

בפרשת אורלי,²³ חוזר בית המשפט על העקרונות שעלו בפס"ד רסקין – כפיפות שיקולי הרבנות לביקורת בית המשפט, תכלית החוק – מניעת הונאה, והגבלת השיקולים המותרים של הרבנות בנוגע למתן תעודת הכשר. עם זאת, השופט ברק (כתוארו אז), אשר כתב את פסק הדין, עושה במקרה זה שימוש בפרשנות תכליתית על מנת להרחיב את טווח השיקולים המותרים של הרבנות.

במקרה זה נשללה תעודת ההכשר ממוצר שהיה כשר לחלוטין לכל הדעות, אלא שהוא נשא שם שזהה לשמה של רשת מזון מוכרת המוכרת בשר טרף. בית המשפט קבע כי הענקת תעודת הכשר למוצר בשם זה, מעלה חשש סביר לכך שתגרם הונאה בקשר לכשרותה של אותה רשת. זוהי כמובן אמירה מרחיבה – לשלול מיצרן את תעודת ההכשר עקב קיום חשש הונאה בקשר למזון אחר שהוא איננו קשור אליו כלל.

²⁰ אילנה רסקין, לעיל ה"ש 16, 681.

²¹ בג"ץ 7203 מעדני אביב אוסובלנסקי בע"מ נ' מועצת הרבנות הראשית פ"ד (נו) חלק שני 196 (2001).

²² מעדני אביב, לעיל ה"ש 20, 209.

²³ בג"ץ 22/91 אורלי ש. 1985 בע"מ נ' הרב הראשי ליבנה פ"מ מה(3) 817 (1991).

עם זאת, פסק הדין מגביל זאת רק למצבים בהם חשש זה הוא ממשי ואיננו רחוק:

"כאשר הרב המקומי נמנע מליתן התעודה מקום שהדבר עשוי להביא להונאה בשל הטעיה הקשורה במזון שאינו נתון להשגחתו, נדרש קיומו של קשר ענייני-פנימי בין אי-מתן התעודה לבין מניעת ההונאה בכשרות... יש להראות, כי האפשרות לכך היא קרובה. צריך להתקיים חשש סביר, כי בעקבות הוצאתה של תעודת הכשר למזון פלוני תיגרם הונאה באשר לכשרותו של מזון אלמוני. חשש רחוק או אפשרות שאינה קרובה אינם מספיקים".²⁴

דוגמה נוספת להרחבת טווח השיקולים הרלוונטיים על בסיס פרשנות תכליתית ניתן למצוא בפרשת פלס.²⁵ גם במקרה זה נכתב פסק הדין ע"י הנשיא ברק. פסק הדין מאפשר לרבנות לשלול את תעודת ההכשר מבית מלון עקב קיום מסעדה בלתי כשרה הפועלת בצמוד לו, במבנה משותף, עקב החשש שתעודת הכשרות שתיתן לבית המלון תגרום לצרכנים לטעות ולחשוב שגם המסעדה הצמודה לו כשרה. פסק הדין מפנה לפס"ד אורלי וקובע כי:

"השיקולים שהביאו להחלטתן לשלול מן המלון את תעודת ההכשר היו שיקולים ענייניים וחוקיים... החשש היחיד שנדון... בעניין היה חשש להטעיית לקוחות, שיסיקו מתעודת ההכשר של המלון כי גם המזון המוגש במסעדה – כשר הוא. כן עלה בהתדיינות החשש כי אוכל או כלים מן המסעדה יגיעו לתוך מבנה המלון, וכך יפגעו אף בכשרות המזון המוגש בו. אלה הם מסוג השיקולים אותם רשאית הרשות הרבנית לשקול בבואה להפעיל סמכותה לפי חוק איסור הונאה, באשר הם מקיימים את תכליתו".²⁶

בחינה זו של שיקולי הרבנות דרך ה"מסנן" של תכלית החוק באה לידי ביטוי מובהק בפרשת גולן.²⁷ בפרשה זו דרשה העותרת מהרבנות להעניק לה תעודת הכשר אשר תהיה תקפה רק בימות החול, היות והמסעדה פועלת ומבשלת בשבת, אך מקפידה על כל דיני הכשרות. היא התבססה על כך שמסעדות אחרות באזור הצפון, אשר פעלו לטענתה באותה דרך, קיבלו תעודות מעין זו מהרבנות אשר בתחומן הן פועלות. אשר לטענה עובדתית זו, הרי שהיא הופרכה בבית המשפט. לענייננו, דן בית המשפט בשאלה האם היותה של המסעדה פתוחה בשבת הוא שיקול השייך ל"גרעין הקשה" של דיני הכשרות, וקובע כי:

"דיני השבת יכול שיהיו חלק מן "הגרעין הקשה" של דיני כשרות שניתן לשקול אותם בעת קביעת כשרותו של עסק... לעומת זאת, שיקולים הלכתיים רחבים של

²⁴ אורלי ש., לעיל ה"ש 22, 821.

²⁵ בג"ץ 351/04 מלון פלס בע"מ נ' הרבנות נתניה (2004).

²⁶ מלון פלס, לעיל ה"ש 24, 5.

²⁷ בג"ץ 11157/03 אירוח גולן בע"מ נ' הרבנות הראשית לישראל (2006).

שמירת שבת או שמירה על דיני הלכה אחרים אינם יכולים להוות שיקולים רלוונטיים בקביעת כשרותו של בית עסק... עולה מכך, שאם סבורה הרשות המוסמכת כי בית-עסק הפועל בשבת אינו יכול לעמוד בגרעין קשה של הלכות כשרות כיוון שפעולתו במהלך השבת פוגעת בכשרות המזון המוגש בו, **ורק מן הטעם הזה** (ההדגשה שלי, י"פ), רשאית היא למנוע ממנו את תעודת הכשרות".²⁸

כלומר, אם השיקול של הרבנות היה מניעת פעולתם של בתי אוכל בשבת, אזי החלטתה היתה נפסלת על ידי בית המשפט. רק משהוכח כי הפעלת המסעדה בשבת, בדגש על פעולת הבישול, מהווה חלק מדיני הכשרות (בהיותה פוסלת את הכלים המכילים את המזון שבושל בשבת), הרי שהחלטת הרבנות שלא להעניק תעודת הכשר, אושרה.

הנה כי כן, אנו מוצאים באותו מקרה ובאותה החלטה את שני סוגי השיקולים שעלו בפרשת רסקין מחד ובפרשות אורלי ופלס מאידך. הראשון – רצון להרחיב את שמירת כללי ההלכה תוך ניצול הסמכות להעניק או לשלול תעודת הכשר – שיקול זה נפסל. והשני – שיקול המשתיך לדיני הכשרות, גם אם במובן רחב מעט יותר, ומטרתו למנוע הטעייה של צרכנים בנוגע לכשרות בית האוכל או המוצר.

אחידות בכשרות – שיקול צרכני?

אחד מנימוקי הרבנות בפרשת גולן היה כי לרב המקומי ישנו שיקול דעת אוטונומי ומוחלט בנוגע למתן תעודת הכשר. מכך נגזר, כי ניתן לקבל מצב בו ברשות מקומית אחת תינתן תעודת הכשר למסעדה הפתוחה בשבת וברשות סמוכה לא תינתן תעודה במצב דברים זהה. פסק הדין באוביטר דוחה טענה זו – "סמכות מועצת הרבנות הראשית... מאפשרת, ולדידי אף מחייבת, יצירת נורמות אחידות בענייני כשרות".²⁹ השופטת נאור מנמקת קביעה זו, בין השאר, בראייה צרכנית:

"תכליתו של [חוק איסור הונאה בכשרות](#) הוא הגנה על ציבור הצרכנים מפני הטעייה בכשרות. ציבור הצרכנים הרלוונטי בענייננו – קרי, הציבור המרכזי החשוף לסכנת ההטעייה - אינו הציבור המתגורר באזור הצפון אלא ציבור המטיילים המגיע מכל רחבי הארץ. ציבור זה כלל אינו מבחין האם הוא נמצא בתחומי אחריותו של רב מקומי פלוני או אלמוני".³⁰

זמן לא רב לאחר מתן פסק הדין בפרשת גולן נדרש שוב בית המשפט העליון לשאלה זו, והפעם כסוגיה עיקרית. בפרשת אסיף³¹ עתרה חברה לשיווק תוצרת חקלאית וכן גורמים חקלאיים נוספים כנגד החלטת מועצת הרבנות הראשית הקובעת כי לעניין מתן תעודת הכשר לתוצרת חקלאית מ"היתר מכירה" בשנת השמיטה, יכריע כל רב מקומי על פי דרכו ושיקול דעתו.

²⁸ **אירוח גולן**, לעיל ה"ש 26, 10.

²⁹ **אירוח גולן**, לעיל ה"ש 26, 10.

³⁰ **אירוח גולן**, לעיל ה"ש 26, 12.

³¹ בג"ץ 7120/07 **אסיף ינוב גידולים בע"מ נ' מועצת הרבנות הראשית לישראל** (2007).

העותרים דרשו מהרבנות הראשית לנקוט במדיניות אחידה וכלל ארצית ולתת תעודות כשרות לתוצרת חקלאית מסוג זה, כפי שהיה נהוג בשנות השמיטה הקודמות. יש לציין כי דרישת העותרים לא היתה לחייב את הרבנים המקומיים להנפיק תעודות כשרות במקרים אלו, אלא שבמקומות בהם הרבנים נמנעים מלעשות כן, תשתמש הרבנות הראשית בסמכותה ותסמך אדם מטעמה שינפיק את תעודת ההכשר. בעניין זה אף מציין השופט רובינשטיין כי לא יתכן שההכרעה בנושא כה מרכזי וכבד משקל, אשר עמד במוקד מחלוקתם של גדולי הרבנים משלהי המאה ה-19, תימסר להכרעתו של רב מקומי. המדיניות בנושא חייבת להיות מוכתבת ע"י גוף בעל ראייה ממלכתית ורחבה – הרבנות הראשית לישראל.

חריג למדיניות זו ניתן למצוא בפסק הדין בפרשת מרבק. פסק דין זה קדם בכשמונה שנים לפסקי הדין בפרשות גולן ואסיף, והוא מקבל כלגיטימיים הבדלים בגישתם ההלכתית של רבנים מקומיים שונים, המשליכים על ההחלטה להעניק או שלא להעניק תעודת הכשר. עם זאת, השופט בך כותב בפסק הדין כי:

"הייתי אפוא מצפה לכך שהרבנות תפעל על-פי ההנחיה... של הרבנות הראשית ותבחן, ביחד עם כל הגורמים הנוגעים בדבר, לרבות נציגי העותרת, הסדרת נוהלי פיקוח יעילים על שיווק בשר "שחוט חוץ", אשר יהיה בהם כדי להפיג את חששותיה של הרבנות בנושא הכשרות, ועם זאת יענו על צרכיה של העותרת".³²

משמע, גם אם ניתן לקבל במקרים ספציפיים ובתנאים מוגבלים הבדלי מדיניות בין רבנים מקומיים שונים, הרי שגם במקרים אלה, מוטב היה לו כל הרבנים היו מקבלים על עצמם את ההנחיות המרכזיות הניתנות ע"י הרבנות הראשית.

אם כן, ניתן לראות השלכה נוספת של ההתייחסות לחוק הכשרות כאל חוק צרכני, כאשר לפחות בפסיקה העדכנית יותר, הסמכויות הכלולות בו מפורשות באופן שמיטיב עם הצרכן וחוסך ממנו את הצורך בבירור נקודתי מול כל עוסק לגבי מדיניות הכשרות של הרב המקומי.

הרחבת מושג ההטעיה בנוגע לכשרות

בפרשת תפארת הכשרות³³ עתר מנהלו של גוף בשם זה, שהעניק תעודות הכשר פרטיות שבהן נכתב שהמקום "כשר למהדרין מן המהדרין", נגד החלטת הרבנות לשלול את תעודות ההכשר שלה מבתי אוכל שיחזיקו תעודות של "תפארת הכשרות".

בפסק דין זה ניתן לראות הרחבה נוספת של מושג ה"הונאה בכשרות". בית המשפט אישר את החלטת הרבנות שכן הוא פירש את השיקול של מניעת הטעיה הציבורי כמכיל גם מניעת הטעיה בקשר לרמת הכשרות. במילים אחרות: הרבנות רשאית לשלול תעודת הכשר מבית עסק, אף על פי שהוא עומד בכל דרישות הכשרות, משום שהוא מטעה את לקוחותיו באשר לרמת הכשרות. כמו כן אישר בית המשפט את פעולותיה של הרבנות כנגד "תפארת הכשרות", שכללו פרסומים לפיהם רמת ההשגחה של ארגון זה היא ירודה וכן שהוא פועל בניגוד לחוק הכשרות. אליבא

³² מרבק, לעיל ה"ש 15, 294.

³³ בג"ץ 118/09 סהר מזרחי נ' מועצת הרבנות הראשית (2009).

דבית המשפט, רשאיית הרבנות לפעול כנגד ההטעיה גם בכלים אלו.

התייחסויות מפורשות של בית המשפט לאופיו של החוק

כאמור, בית המשפט הינו עקבי בנוגע לתכליתו של חוק הכשרות וממנה הוא גוזר את החלטתו בכל מקרה ומקרה. בשני מקרים מתייחס בית המשפט באופן ישיר ומפורש לאופיו של החוק; בפרשת אורלי כותב השופט ברק:

”חוק איסור הונאה בכשרות הוא במהותו חוק פלילי. הוא נועד למנוע הונאה הבאה מהצגת מזון ככשר בעוד שהלכה למעשה הוא אינו כשר”.³⁴

לעומתו כותב השופט חשין בפרשת אביב:

”הלכה למעשה אפשר לא היה צורך כלל בחקיקתו של חוק איסור הונאה, שכן תכליתו – מניעת הטעיה בכשרות – היה ניתן להשיגה, ובנקל, באמצעות חוק שקדם לחוק ההונאה, הלא הוא חוק הגנת הצרכן, תשמ”א-1981. חוק הגנת הצרכן אוסר (בסעיף 2(א)(1) בו) על הטעיית צרכן בכל עניין מהותי – תוך קביעתן של סנקציות מתאימות – ודי היה בו כדי להגן על המבקשים לעצמם אך אוכל כשר בלבד. אלא שמפאת חשיבותה של הכשרות לחלק ניכר של האוכלוסיה, ובשל רגישות הנושא, ראה המחוקק לייחד חוק לנושא זה. ואולם מבחינה מתודולוגית ועקרונית אין בייחודו של חוק ההונאה לעניינו כדי לשנות ממהותו כחוק שייעודו הגנת הצרכן”.³⁵

סיכום

אין ספק כי הקו המנחה של פסקי הדין שנדונו בפרק זה הינו ראיית תכליתו של חוק הכשרות בהגנה על הצרכנים המעוניינים בצריכת מזון כשר. תפיסה זו עמדה בבסיס פרשנות החוק ע”י בית המשפט, כמכתיבה את טווח שיקולי הרבנות בעניין – הן בהרחבתם והן בצמצומם. פרשנות זו באה לידי ביטוי בקביעה כי השיקולים המותרים הם רק אלו השייכים ל”גרעין הקשה” של דיני הכשרות והיא גם זו שהובילה להעדפת אחידות בנהלי הכשרות, כפי שעולה מפס”ד אירוח גולן ומפס”ד אסיף.

עם זאת, מלבד מפסקי הדין שהוזכרו כמתייחסים ישירות לאופיו של חוק הכשרות, אין ברוב פסקי הדין התייחסות למעמדו של הצרכן ביחס לחוק. עובדה זו מעמעמת מעט את הקביעה כי בית המשפט רואה בחוק הכשרות חוק צרכני באופיו. אמנם בכל פסקי הדין שנדונו אין מעורבות ישירה של צרכנים, אולם אם מוקד החוק הוא הגנה על הצרכן מפני הונאה, הרי שניתן היה לצפות להתייחסות רחבה יותר של בית המשפט למעמד הצרכן בעניין זה.

³⁴ אורלי ש., לעיל ה”ש 22, 820.

³⁵ מעדני אביב, לעיל ה”ש 20, 203.

פרק ב: סקירת האכיפה הפלילית והמנהלית של חוק הכשרות

מחלקת הונאה בכשרות ברבנות הראשית

הגוף הממונה בפועל על אכיפת חוק הכשרות הוא מחלקת הונאה בכשרות, הפועלת תחת אגף הכשרות ברבנות הראשית. בראש המחלקה עומד מר רפאל יוחאי, והיא כוללת, בנוסף אליו, שתי מזכירות ושלושה רכזים אזוריים (צפון, מרכז ודרום). מנהל המחלקה רואה בחוק הכשרות חוק צרכני,³⁶ והשיקול המנחה אותו באכיפה הוא השיקול הצרכני, במובן זה שהפרמטר המרכזי הוא ההטעיה שנגרמה לצרכן בנוגע לכשרות.

המחלקה עוסקת בעיקר באכיפת החוק כלפי עוסקים המציגים את בית האוכל או את מוצריהם ככשרים, בעוד שאין להם תעודת הכשר מטעם הרבנות. לעיתים מסייעת המחלקה לגורמים נוספים באגף הכשרות באכיפת החוק כנגד עוסקים שיש להם תעודת הכשר אך מתעורר חשד כי הם מפריים את הוראות הרבנות בנוגע לכשרות. בהקשר זה יש לציין כי כל בעל עסק המקבל תעודת הכשר נדרש לחתום על מסמך בו הוא מתחייב למילוי כל הוראות הרבנות בעניין, ולעיתים אף מופקדת ערבות כנגד התחייבות זו.

שלושת הרכזים האזוריים מבצעים פעולות ביקורת בבתי עסק ומתבססים בעיקר על מידע מודיעיני. מידע זה מגיע משלושה מקורות: דיווחים של הציבור הרחב, דיווחים של הרבנויות המקומיות ומשגיחי הכשרות מטעמן ופניות המפקחים מטעם המחלקות השונות באגף הכשרות של הרבנות הראשית.

רכזי המחלקה מבצעים כ – 360 ביקורות בחודש. כאשר נמצאת הפרה של החוק, או ליקויים בכשרות בעסק שיש לו תעודת הכשר, נוקטת המחלקה באחד משני צעדים: שליחת מכתב התראה (במקרים קלים יותר) או הטלת קנס מנהלי. הטלת הקנס מתאפשרת ע"פ תקנות העבירות המנהליות (קנס מנהלי – איסור הונאה בכשרות) התשנ"ב–1992. לדברי מנהל המחלקה, בכל שנה מוטלים כ – 1,100 קנסות כאלה. כאשר בעל עסק מקבל קנס מנהלי ניצבות בפניו שלוש אפשרויות: לשלם, לבקש להישפט או להגיש בקשה לביטול הקנס. מנהל המחלקה סבור כי האכיפה מניבה תוצאות בשטח, על אף שכוח האדם המבצע אותה הינו מצומצם.

אמצעי נוסף אשר המחלקה רואה בו כלי מרכזי וחשוב בעבודתה הוא פרסום "עדכוני כשרות". עדכונים אלה, אשר כוללים דיווח על מוצרים ובתי עסק שהתגלו בהם בעיות כשרות או הטעיה בכשרות, החלו כדיווח עיתי מהרבנות הראשית לרבנויות המקומיות. עם הזמן נוספו גורמים נוספים אשר ביקשו לקבל את הדיווח, וכך הוא נשלח היום לתפוצה רחבה למדי ומוצא את דרכו לחלק מבתי הכנסת ולפורומים אינטרנטיים רלוונטיים. אמנם, זהו איננו כלי אכיפה במובן המשפטי, אך המחלקה רואה בו כלי יעיל, ולדברי מנהל המחלקה – רבים מהליקויים המפורטים בעדכונים אלה מתוקנים על ידי העוסקים זמן קצר לאחר הפרסום מתוך חשש לפגיעה בהיקף המכירות. נראה כי על מנת שכלי זה אכן יהווה כלי צרכני משמעותי, מן הראוי להרחיב עוד את תפוצתו, דבר הניתן לעשות היום בקלות באמצעות הכלים הטכנולוגיים הזמינים והרשתות החברתיות.

³⁶ ראיון עם מנהל מחלקת הונאה בכשרות ברבנות הראשית, מר רפאל יוחאי (הקלטה מיום 3.9.2012).

מנהל המחלקה סבור כי לציבור הצרכנים כוח רב שעשוי וצריך לסייע באכיפת חוק הכשרות, אך זאת לאו דווקא באמצעות תביעות אזרחיות. לדידו, תפקידם העיקרי של הצרכנים בהקשר זה הוא היותם מודעים לחוק ולדרישותיו – בקשה מבעלי העסקים לראות את תעודות ההכשר, בדיקת התעודה ותוקפה, הצגת שאלות ודרישות רלוונטיות וכדומה. כמו כן, דיווחי הציבור על חשד להפרת החוק או בעיות בכשרות הם בעלי חשיבות רבה לאכיפתו על ידי המחלקה.

דוח מבקר המדינה לעניין איסור הונאה בכשרות

בשנת 2009 פרסם משרד מבקר המדינה דוח בנושא "הפיקוח על כשרות המזון".³⁷ הדוח מתייחס למספר נושאים וביניהם: תפקידה ופעולותיה של הרבנות הראשית בתחום הכשרות, פעולות הרבנויות המקומיות והמועצות הדתיות בתחום זה והזיקה בין רבנים מקומיים לגופים פרטיים המעניקים תעודות השגחה. הרשויות בהן נבחנה פעילות הרבנות המקומית והמועצה הדתית הן ירושלים, חיפה וראשון לציון.

עיקר חשיבותו של הדוח לעניינו טמון בכך שהוא משקף במידה רבה את "מבחן התוצאה" בתחומים אחרים הוא בוחן. נראה כי בחלק מן המקרים נמצא שורש הבעיה במצב החוקי, כאשר במספר מקומות מצביע הדוח במפורש על הצורך בתיקוני חקיקה על מנת להביא לייעול הפיקוח על הכשרות.

כך לדוגמה בנוגע לחלוקת תחומי האחריות בין הרבנות המקומית והמועצה הדתית בנושא הכשרות. ברשויות שנבחנו נמצאו ליקויים בתחום הנפקת תעודות ההכשר, בין השאר בנוגע לטופסי הבקשה לקבלת תעודה, תשלום אגרות, אופן הנפקת התעודות וחיידושן. מקורם של חלק מהליקויים הללו באי הסכמות וחוסר שיתוף פעולה בין המועצה הדתית – הממונה על מערך המשגיחים ועל הנפקת התעודות בפועל, לבין הרב המקומי – שהוא המוסמך לתת את התעודות ומחויב בחתימה עליהן.

מסתבר, כי כבר בשנת 1993 המליצה ועדת צדוק³⁸ לעגן בחקיקת משנה את תחומי הפעולה של הרבנויות המקומיות ושל המועצות הדתיות, אולם עד לפרסום הדוח לא נעשה דבר בעניין. זוהי דוגמה מובהקת לכך שחוסרים בחקיקה גורמים לחוסר יעילות בפיקוח על הכשרות וגורמים בפועל לפגיעה בצרכן. הדבר בא לידי ביטוי בפועל בין השאר בעיר חיפה, כאשר במהלך שנת 2005 לא הונפקו תעודות כשרות במשך כחצי שנה בשל מחלוקות וסכסוכים פנימיים ברבנות ובמועצה הדתית. במצב זה, לאחר שפג תקפן של התעודות הישנות, לא יכול היה אף בית אוכל בעיר להציג ללקוחותיו תעודת הכשר, על אף שבעלי בתי האוכל המשיכו לשלם עבור ההשגחה והמשגיחים המשיכו לבצע את תפקידם.

ביקורת אחרת בדוח מתייחסת לנושא אכיפת חוק הכשרות. כאמור, על נושא זה מופקדת מחלקת הונאה בכשרות ברבנות הראשית. אמצעי האכיפה המרכזי בה נוקטת המחלקה הוא הטלת קנסות מנהליים, כאשר לנקנס יש אפשרות להודיע על רצונו להישפט בגין העבירה. מסתבר כי רבים מהנקנסים מבקשים להישפט אך לרוב לא מוגש כתב אישום עקב עומס העבודה בפרקליטות. יתרה מכך, עם הזמן הבחינו הנקנסים במצב והחלו לבקש להישפט

³⁷ מבקר המדינה דוח שנתי 59 לשנת 2008 ולחשבונות שנת הכספים 2007, 957 – 1006 (2009).

³⁸ ועדה ציבורית ל"בדיקת המועצות הדתיות ותפקודן" בראשות חיים צדוק שמינה ראש הממשלה בספטמבר 1992 והגישה את מסקנותיה ביולי 1993.

ביודעם שכך יוכלו לחמוק מעונש. לאור זאת הוחלט בפרקליטות בשנת 2007, ע"פ בקשת הרבנות הראשית, להעביר את הטיפול בתיקי הונאה בכשרות למשרדי עו"ד פרטיים, אשר ייצגו את המדינה בתיקים אלו, בפיקוח הפרקליטות. למרות זאת, לא נעשה דבר בתחום זה עד למועד פרסום הדוח. וכך כותב מבקר המדינה בעניין:

"הביקורת העלתה כי מבין 638 נקנסים שביקשו להישפט בין השנים 1997-2008 נשפטו חמישה בלבד; 168 קנסות בוטלו בשל התיישנות העברה (בחלוף חמש שנים מהטלת הקנס).

עד מועד סיום הביקורת ובחלוף שנה וחצי מקבלת ההחלטה האמורה לא חלה כל התקדמות בהעברת תיקי ההונאה בכשרות לייצוג משפטי חיצוני לצורך הגשת כתבי אישום. בהעדר הגשת כתבי אישום נסללת הדרך בפני עוברי עבירות מנהליות לחמוק מלתת את הדין על מעשיהם. לדעת משרד מבקר המדינה, יש לפעול להעברת התיקים לייצוג משפטי חיצוני בפיקוח הפרקליטות ללא דיחוי נוסף".³⁹

לדברי מנהל מחלקת הונאה בכשרות, גם היום המצב בתחום זה אינו מעודד. הנושא נמצא בטיפול של הרבנות והפרקליטות אך עדיין לא ניתן לדווח על התקדמות מעשית בעניין.⁴⁰ נושא אחר הרלוונטי לענייננו הוא נושא פעולתם של גופי הכשרות הפרטיים (הבד"צים). על פי מבקר המדינה, אין לרבנות סמכות פעולה כנגד גופים אלה, על אף שהם מעניקים תעודות השגחה ובחלק מן המקרים אף נוקטים במפורש בתואר "כשר", לעיתים חרף שלילת תעודת הכשרות החוקית של בית האוכל על ידי הרבנות. להלן נראה כי במקרים מסוימים פעלה הרבנות נגד גופים מעין אלה, לעיתים על ידי הגשת כתב אישום בגין סיוע להונאה בכשרות ולעיתים בגין הונאה בכשרות ממש, כאשר נטען לשותפות של הנאשם עם בעל בית האוכל.⁴¹ אמצעי נוסף בו אחזה הרבנות כנגד גופי כשרות פרטיים היא שלילת תעודת הכשרות מטעמה עד להסרת תעודת ההשגחה של הגוף הפרטי. צעד זה אושר על ידי בית המשפט העליון.⁴² עם זאת, נראה שבמידה רבה ידיה של הרבנות הראשית עדיין קשורות במאבקה בנותני ההשגחה הפרטיים, עקב התעלמותו של החוק מתופעה זו. במצב זה עשויה להיגרם הטעיה צרכנית חמורה, כאשר רמת ההשגחה הינה לעיתים נמוכה ביותר עד לא קיימת, בעוד הצרכן טועה לחשוב כי הוא אוכל במקום כשר למהדרין. יתרה מכך, במקרים מסוימים התגלה כי רבנים ועובדים ברבנויות ובמועצות הדתיות מצויים בעצמם בקשרים עסקיים עם גופי הכשרות הפרטיים. מובן כי מצב זה מהווה ניגוד עניינים חמור, כאשר לממונה על הכשרות ברשות ישנו אינטרס לחזק את מעמדו של גוף הפועל בתחום סמכותו בניגוד לחוק. ביקורת חשובה נוספת מתייחסת לאופן גיוסם, הכשרתם והעסקתם של משגיחי הכשרות. נמצא

³⁹ מבקר המדינה, לעיל ה"ש 36, 964.

⁴⁰ ראיון, לעיל ה"ש 35.

⁴¹ ראה להלן עמוד 23.

⁴² ראה לעיל עמ' 15 בפרשת תפארת הכשרות.

כי על פי רוב משולם שכרם של המשגיחים ישירות על ידי בעלי העסקים המושגחים על ידם. בחלק מהמקומות נעשו ניסיונות לרכז את ניהוד העניינים המובנה הקיים במצב זה, אך גם במקרים אלו לא נעשה הדבר כראוי. כך למשל, במספר מועצות דתיות הוחלט להעסיק את המשגיחים באמצעות חברת כוח אדם, אך החברות הללו לא נבחרו בנוהל תקין והדבר נעשה ללא פיקוח.

עוד נמצא כי בחלק מהמקרים לא עמדו המשגיחים בבחינות ההסמכה הנערכות על ידי הרבנות הראשית, ובכמה מקרים הועסקו בתפקידי השגחה קרובים מדרגה ראשונה של רבני העיר או פקידים במועצה הדתית.

"התברר כי אין נהלים בעניין הכישורים הנדרשים מהמשגיחים, הליך בחירתם, הסייגים להעסקתם ודרכי פרסום משרות השגחה פנויות. עוד התברר כי המועצות הדתיות לא מפרסמות בציבור הודעות על משרות משגיחים פנויות... לדעת משרד מבקר המדינה, על הרה"ר לקבוע את הכישורים הנדרשים ממשגיחי כשרות ואת הדרך לבחירתם על פי כללי מינהל תקינים באופן שיגדל היצע הפונים למשרת ההשגחה. על המשרד לשירותי דת לקבוע כללים ברורים לגבי העסקת קרובי משפחה גם בנוגע למשגיחים, כפי שנהוג בשירות הציבורי".⁴³

כן נמצא שלא מתקיים פיקוח אחר עבודת המשגיחים וכי בכמה ביקורות פתע שבוצעו ע"י משרד מבקר המדינה, לא נמצאו המשגיחים בבתי העסק בשעות בהן הם היו אמורים להיות נוכחים בהם. יותר מכך – חלק מן המשגיחים משובצים להשגחה במספר בתי עסק באופן שמקשה עליהם את העמידה בשעות ההשגחה הדרושות בכל אחד מהם, כאשר לעיתים השיבוץ הנו בשעות חופפות בבתי עסק שונים!

מובן כי אי הסדרים בגיוס המשגיחים, בהעסקתם ובפיקוח על עבודתם עלול להביא בפועל לבעיות בהשגחה וממילא להטעיית צרכנים.

בהקשר זה יש לציין כי בחוזר מנכ"ל שפורסם ב 2010⁴⁴ ישנה התייחסות לנושאים אלו וכי ניכר שנעשה ניסיון לשפר את המצב בכל הנוגע לנהלים אחידים בתחום זה.

התפתחות גופי הכשרות הפרטיים (בד"צים) ויחס הרבנות אליהם

מנהל המחלקה להונאה בכשרות סקר את התפתחות הנושא.

בתחילת הדרך, לפני כמה עשרות שנים, התקיימו שלושה בד"צים שעיקר קיומם נבע מסיבות קהילתיות. מדובר היה בקהילות סגורות ומצומצמות בריכוזי אוכלוסייה חרדיים, אשר לא הסתפקו בתעודות הכשרות שהונפקו ע"י הרבנות. בתי הדין לממונות שקיימים בקהילות אלו הוסיפו עבור קהלם המוגדר שירות נוסף של השגחה על הכשרות, אשר כלל, על פי רוב, מוצרי יסוד בלבד. עם השנים גברה הדרישה לכשרות מהודרת בקרב הציבור הדתי והחרדי, מה שהוביל להקמת "בד"צים" נוספים. אלו החלו קמים כפטריות אחר הגשם וביניהם התעוררה תחרות. אם בעבר רדפו בעלי העסקים אחרי הבד"ץ, הרי שבמצב זה החלו הבד"צים להתחרות

⁴³ מבקר המדינה, לעיל ה"ש 36, 986 – 987.

⁴⁴ המשרד לשירותי דת, לעיל ה"ש 4.

ביניהם על לבם וכיסם של בעלי העסקים. התחרות הפרועה הובילה למצב בו ניתן היום לקבל אישור כשרות מהדרין מבד"ץ בעלות של כ- 300 ש"ח לחודש בלבד. זאת לעומת סכום של אלפי שקלים שהיה נגבה עבור שירות זה בעבר. למותר לציין כי בסכומים כאלה לא ניתן לספק השגחה אפקטיבית, וביקוריו של המשגיח בבית העסק הפכו לנדירים.

מדיניות הרבנות הראשית כיום איננה מבחינה בין בד"צים ברמה נמוכה שכל קיומם הוא מסיבות כלכליות לבין כאלה שאכן מקפידים על רמה גבוהה של כשרות. כאשר המפקחים נוכחים לדעת כי בבית העסק הנושא תעודת הכשר רגילה של הרבנות ובנוסף תעודה של בד"ץ, לא מקפידים על רמת "מהדרין", תישלל ממנו גם תעודת הרבנות.

בנוסף פועלת הרבנות נגד בתי עסק המציגים תעודת השגחה של בד"ץ מבלי שיש להם תעודה של הרבנות, ללא התחשבות בשאלה האם תעודת הבד"ץ כוללת במפורש את המילה "כשר"⁴⁵.

הרבנות איננה פועלת נגד בתי עסק המחזיקים בתעודת הכשר שלה ושל בד"ץ, כאשר מקפידים בהם על רמת הכשרות המתאימה.

כאמור לעיל, כאשר נוכחת הרבנות לדעת כי בד"ץ מעניק אישור כשרות כאשר ישנן בעיות כשרות, היא פועלת להגשת כתב אישום כנגד המשגיח בגין סיוע להונאה בכשרות (במכירה או בייצור, לפי העניין).⁴⁶

אי-כשרות כיסוד שלילי והמשמעות הצרכנית

כאמור לעיל, האכיפה הפלילית של חוק הכשרות הינה דלה, ולרוב מסתיימת בבית משפט השלום. נושא זה בהקשרו הפלילי הגיע לפתחו של בית המשפט העליון פעם אחת בלבד, בפרשת שיאון.⁴⁷ הסוגיה המרכזית בה עוסק פס"ד זה היא בעיקרה שאלה פרוצדוראלית – ראייתית, ומן הסתם היא גם הסיבה לקבלת רשות הערעור בפרשה זו, אשר נדונה בבית משפט השלום כערכאה ראשונה. להלן נציג את הכרעתו של בית המשפט בעניין זה, וננסה למצוא בה גם משמעות לדיונו.

בפרשה זו הואשמו שלושה שותפים אשר שיווקו ממתק שיובא מחו"ל תוך הצגתו בכתב ככשר, כאשר בפועל לא בוצעה השגחה על תהליך ייצורו של הממתק. יתרה מכך, רב מקומי אליו פנו הנאשמים הודיע להם כי אין אפשרות לספק תעודת הכשר למוצר עקב בעיות כשרות אובייקטיביות (חלב שנחלב ע"י גויים ולא הושגח משעת החליבה).

טענתם העיקרית של הנאשמים/מערערים היתה כי לא ניתן להאשימם באיסור הונאה במכירה ע"פ סעיף 5 לחוק הכשרות, שכן סעיף זה קובע כי: "העוסק במכירת מצרכים לציבור לא ימכור ולא יציע למכירה מצרך שאינו כשר לפי דין תורה תוך הצגתו בכתב ככשר". במקרה זה, טענו, לא הוכח כי הממתק לא היה כשר לפי דין תורה. על מנת להוכיח זאת יהיה על התביעה להציג חוות דעת של מומחה המוכיחה את "אי-כשרותו" של הממתק.

בית המשפט דחה את טענתם של המערערים וקבע כי:

"היסוד האמור... הינו "יסוד שלילי", שפרטיו מצויים "בידיעתו המיוחדת" של

הנאשם (במקרה דנא: המערערים). בתור שכזה, יוצאת התביעה ידי חובת

⁴⁵ ראה להלן (עמ' 24) עדותו של מר רפאל יוחאי בת"פ (כ"ס) 1403/07, *מדינת ישראל נ' פראובירט בנימין* (2008).

⁴⁶ ראה להלן עמ' 23.

⁴⁷ ע"פ 3354/97, *מואיז שיאון נ' מדינת ישראל* (1998).

הוכחתו לכאורה בראיות שמשקלן קל יחסית; ולמעשה, די לה לעניין זה ב"ראשיתה של הוכחה". משעומדת התביעה בחובת הראיה... חייב הנאשם להראות, כי אין אחיזה למסקנה המתחייבת מן הראיות לכאורה, שהגישה התביעה; כאשר די לו לענין זה בהקמת ספק לזכותו, שהרי התביעה היא הנושאת בנטל השכנוע בדבר קיומו של היסוד האמור".⁴⁸

במקרה זה, התביעה הציגה את עדותו של אותו רב מקומי, אשר קבע שלא ניתן להעניק תעודת הכשר לממתק, וכן את עדותו של הרב יעקובוביץ' מהרבנות הראשית, אשר קבע שבייצור הממתק כרוכה בעיה של "אפיית גויים", הדורשת נוכחות של משגיח בעת הייצור, דבר שלא התרחש בפועל.

אם כן, התביעה עמדה בנטל להביא "תחילת ראיה" על מנת להוכיח את היסוד השלילי של אי-כשרותו של המוצר.

בנוסף, מדייק פסק הדין מהוראות חוק הכשרות עצמו, כי היעדר תעודת הכשר, בתוספת הבהרה שלא ניתן לתת תעודה כזו עקב בעיות בהשגחה, מהווה ראיה מספקת להוכחת היסוד הנ"ל.

כאמור, בית המשפט נתלה בכך שיסוד זה נמצא "בידיעתו המיוחדת של הנאשם" על מנת להתייחס אליו כאל "יסוד שלילי" ולהכביד את נטל הבאת הראיה על הנאשם. אולם, נראה כי מבחינה מציאותית-טכנית לא תמיד יש לנאשם ידע מלא ומבוסס לגבי כשרותו או אי כשרותו בפועל של המוצר. כך במקרה הנדון, מדובר היה במוצר מיובא אשר תהליך ייצורו לא היה בשליטת הנאשמים. מצב דומה יכול להתקיים אצל בעל בית אוכל או קמעונאי המשווק לצרכן מוצרים שהוא איננו מכיר את תהליך ייצורם.

נראה, אם כן, שקביעה זו של בית המשפט איננה קביעה מציאותית, כי אם קביעה נורמטיבית. בית המשפט מטיל אחריות זו על העוסק באשר הוא – יצרן, רשת שיווק או קמעונאי בודד. אמנם, פסק הדין איננו מתייחס להיבט זה, אך נראה כי לקביעה זו ישנה השלכה צרכנית מרחיקת לכת. לו היה נדרש בעת אישום פלילי על פי חוק הכשרות להציג ראיה פוזיטיבית מעבר לספק סביר שהמוצר הנדון אכן איננו כשר בפועל, היה בכך קושי רב לקיים אכיפה אפקטיבית של החוק.

יתכן ולקביעה זו תהיה משמעות אף בתביעות אזרחיות על פי חוק הכשרות; אין ספק כי לצרכן הבודד יהיה קשה עד בלתי אפשרי להוכיח כי בעל בית אוכל, לדוגמה, אשר הציג את בית האוכל שלו ככשר, מכר בו מאכלים אשר אינם כשרים על פי דין תורה. אם תאומץ מדיניות זו גם בתביעות אזרחיות, הרי שדי יהיה להוכיח שבית האוכל שהציג עצמו ככשר לא החזיק בתעודת הכשר של הרבנות, או למצער שתעודה כזו נשללה ממנו או שהרבנות סירבה להעניק לו אותה, על מנת שהדין יוכרע לטובת הצרכן התובע וכנגד העוסק, בעל בית האוכל.

ואכן בפסק הדין בפרשת אוירבך הראשונה⁴⁹, אשר ניתן כארבע שנים לאחר ההכרעה בפרשת שיאון, לא העלתה ההגנה טענה בדבר אי הוכחת היותו של המוצר לא כשר ע"פ דין תורה. זאת אע"פ שבפרשה זו בהחלט קיימת היתה סבירות גבוהה שהמוצר היה כשר בפועל, לפחות על פי

⁴⁸ מואיז שיאון, לעיל ה"ש 46, 2.

⁴⁹ ת"פ (ת"א) 7263/95, מדינת ישראל נ' יעקב יוסף בן אליעזר אוירבך (2002).

הגישה המקלה בדיני הכשרות הרלוונטיים.
פס"ד זה שייך לקבוצה של פסקי דין בהם הואשמו רבנים ומעניקי "אישורי כשרות" בעבירות של סיוע להונאה במכירה או אף בהונאה במכירה בפועל. גורמים אלה ניצלו את המחסור בכוח אדם ואת אוזלת ידה של הרבנות במתן מענה ליבואנים שהיו מעוניינים לקבל תעודות כשרות למוצרים שהם מייבאים מחו"ל, והועסקו כ"פרי-לנסרים" על ידי היבואנים עצמם.
פסק הדין עצמו עוסק בעיקר בבירור העובדות בפרשה המורכבת, אך קודם לכן הוא מזכיר את הנקודה המרכזית העומדת בבסיסו של כתב האישום:

"במעשיו האמורים סייע הנאשם... לשווק במירמה שימורי פטריות לא כשרים, בכמויות גדולות, לרשתות שיווק שונות, וסייע... לקבל את תמורתם במירמה והונה את הציבור הרחב בדבר כשרותם של שימורי הפטריות".⁵⁰

אם כן, העיקר הוא ההונאה, ההטעיה הצרכנית הנגרמת כתוצאה מהעבירה על החוק.

מצב האכיפה בראי הפסיקה

פסק דין המעלה מספר עובדות חשובות בעניין אכיפת חוק הכשרות הוא פסק הדין בפרשת פראובירט,⁵¹ אשר הואשם בעבירות של הונאה במכירה לפי חוק הכשרות. בפסק דין זה זוכה הנאשם אשר עסק גם הוא במתן "שירותי השגחה" עבור יבואנים על מוצרים המיוצרים בחו"ל ומיובאים על ידם. הנימוק המרכזי לזיכוי הוא אי שכנועו של בית המשפט בעובדות כפי שנטענו על ידי התביעה, אולם בית המשפט מציין גם כי:

"בכל מקרה, חוסה הנאשם בצילה של הגנה מן הצדק, נוכח האכיפה הסלקטיבית של החוק, נוכח אי העמדתם לדין של רבנים רבים שהיקף פעילותם רב וגדול משל הנאשם - שנהגו כפי שנהג".^{52 53}

ומוסיף:

"ראוי כי בהמשך לחוק איסור הונאה בכשרות התשמ"ג - 1983 - יוסדר סימון סימני הכשרות על מוצרי צריכה, וכן כי תעשה אכיפה ממשית שלא תקים טענות בדבר אכיפה בררנית מקוממת - כפי שארע במקרהו של הנאשם".⁵⁴
קביעות נחרצות אלה נכתבות בהמשך לדברים שעלו לאורך פסק הדין, ובעיקר מעדותו של עד התביעה מר רפאל יוחאי – הממונה על אכיפת חוק הכשרות. הבעיות בתחום זה כוללות, כאמור,

⁵⁰ מדינת ישראל נ' אורבך, לעיל ה"ש 48, 3.

⁵¹ מדינת ישראל נ' פראובירט, לעיל ה"ש 44.

⁵² מדינת ישראל נ' פראובירט, לעיל ה"ש 44, 23.

⁵³ יש לציין כי טענה דומה של הגנה מן הצדק ואכיפה בררנית באשר לאישום על פי חוק הכשרות הועלתה בת"פ (פ"ת) 2213/07 מדינת ישראל נ' מלול (2008), שם דחה אותה בית המשפט מכל וכל.

⁵⁴ מדינת ישראל נ' פראובירט, לעיל ה"ש 44, 23.

מחסור חמור בכוח אדם, אשר מונע קיום מענה יעיל על פי חוק לפיקוח על הכשרות על מוצרים מיובאים, וגורם גם לאכיפה דלה של חוק הכשרות בכלל ושל תחום מסוים זה בפרט. עוד עולה מעדותו של מר יוחאי כי לא קיימת התאמה בין ההסדרים המאפשרים את אכיפת החוק כנגד מקבלי ההכשר (יצרנים, יבואנים ובעלי בתי-אוכל) לבין אלו הננקטים כנגד גורמים המעניקים אישורי כשרות בניגוד לחוק. בעוד שכנגד הראשונים נעשה הטיפול במסגרת עבירות מנהליות והשתת קנסות, מה שמאפשר קיום רמה מינימאלית של אכיפה, הרי שכנגד האחרונים יש הכרח בהגשת כתבי אישום, דבר הדורש זמן ומשאבים רבים וגורם למצב של תת-אכיפה. הוא מעריך כי בשוק קיימים כשלושים עד ארבעים רבנים נותני הכשר שלא ע"פ חוק, כאשר חלק מההכשרים הללו הם בעלי תפוצה רחבה וחלקם אף נוקטים במפורש בצירוף "תעודת הכשר", הגובל לטעמו בזיוף.

נושא בעייתי נוסף הוא אי קיום הסדרים כלשהם לגבי אופן סימון הכשרות. מסתבר שגורמים שונים עושים שימוש בסימנים כאלו ואחרים, אשר חלקם מהווים סימנים מוסכמים בקרב הצרכנים שומרי הכשרות, מה שמוביל להטעייתם.

בין השאר עוסק פסק הדין בסימונים הכוללים את האותיות הלוועזיות O, K ו- U , המוכרים לקהל שומרי הכשרות, וכן בנוסחים שונים של חתימות בד"צים למיניהם. בהעדר הגדרות כלשהן בחוק, פועלת הרבנות בעניין על פי שיקול דעתה ולא תמיד באופן עקבי.

כך גם לגבי השימוש במונח "מהדרין" ללא המילה "כשר". מר יוחאי מציין בעדותו כי "אין מהדרין במוצר שאינו כשר", ולכן הדבר מהווה הטעיה צרכנית. אמנם, הדבר בודאי עולה מתכלית החוק ומרוחו, אך אינו כתוב בו בפירוש ונותר פתוח לפרשנות.

נקודה זו ממחישה היטב את חוסר הפירוט של החוק, בעוד שכפי שראינו לעיל, פירוט רב הינו מהמאפיינים הבסיסיים של חקיקה צרכנית.

הפרת חוק הכשרות – בין פגיעה ברגשות להטעיה צרכנית

חיזוק לאי-ראייתו של חוק הכשרות כחוק צרכני ניתן לראות בטיעוניה של הפרקליטות בפרשת אוירבך השניה.⁵⁵ במקרה זו הואשם שוב אוירבך, המוכר לנו מפס"ד קודם, בעבירה של סיוע להונאה בייצור, הפעם במסגרת הסדר טיעון.

במסגרת הטיעונים לעונש, שמה התביעה דגש על הפגיעה ברגשות הדת של הציבור הנזקק לשירותי הרבנות הראשית. אמנם, הגנה על רגשות הדת היא ללא ספק ערך ציבורי חשוב, ואין ספק שרגשות אלה נפגעו אצל מי שצרך את המוצרים הנדונים וגילה בדיעבד כי אישור כשרותם זויף. עם זאת, ניתן היה לצפות שהתביעה תתמוך את טיעוניה לעונש בנימוקים קונקרטיים בהרבה, ובראשם נושא ההטעיה הצרכנית, אשר עומדת בבסיסו של חוק הכשרות. נראה אם כן, שהתביעה בפרשה זו לא ראתה את הגנת הצרכן כנושא מרכזי בחוק הכשרות.

עמדה שונה ניתן למצוא בפרשת אפרת.⁵⁶ בפרשה זו הואשמו והורשעו שני בני זוג, בעלי מסעדה אשר הציגו אותה בכתב ככשרה על אף שלא היתה בידם תעודת הכשר תקפה. יש לציין כי זהו פסק הדין היחיד שפורסם בעניינם של בעלי בית אוכל, לעומת פסקי דין אחרים שנסקרו במאמר זה, אשר הוגשו כנגד יבואנים/יצרנים וכן כנגד רבנים שהעניקו אישורי כשרות שלא ע"פ החוק.

⁵⁵ ת"פ (פ"ת) 2212/07 מדינת ישראל נ' יעקב יוסף אוירבך (2008).

⁵⁶ ת"פ (י-ם) 1709/07 מדינת ישראל נ' משה אפרת (2009).

בין שאר טיעוניהם, טענו הנאשמים להגנה של "זוטי דברים". כנגד טענה זו התבטאה השופטת שולמית דותן במילים אלו:

"אף איני מוצאת, שאפשר להקל ראש בעבירות לפי חוק איסור הונאה בכשרות, אשר נועדו להגן על ציבור גדול מאוד, שמעוניין לשמור על הכשרות, מפני מעשי הונאה (ההדגשה שלי, י"פ) ומפני אכילת מזון שאינו כשר לפי ההלכה היהודית. חשיבותה של הכשרות לחלק ניכר של האוכלוסיה ידועה, כמו גם רגישותו של הנושא, ולא בכדי ייחד המחוקק חוק מיוחד לעניין זה. מסקנת הדברים היא, כי בשום אופן אין מדובר במעשה שהוא "קל ערך" או "חסר משמעות", כל שכן שאין לומר כי התנהגות כזו היא נעדרת "עניין ציבורי".⁵⁷

מכאן, שבית המשפט ראה את עיקרו של החוק ואת החומרה שבעבירות הנובעות ממנו לא בפגיעה ברגשות הדתיים אלא בהונאה הנגרמת לציבור הצרכנים.

סיכום

מבחינת המצב בשטח – נראה כי המחלקה להונאה בכשרות ברבנות הראשית פועלת בנמרצות ובמלוא כוחה לאכיפת חוק הכשרות בכלים הנתונים בידיה ובמגבלות כוח האדם. מנהל המחלקה מייחס חשיבות רבה לכוחו של הצרכן ורואה בחוק הכשרות עצמו חוק צרכני, אך זאת לא מבחינת הסעדים האזרחיים, שהינם מאפיין חשוב של החקיקה האזרחית, אלא באופן בו יכולים הצרכנים לסייע לרבנות באכיפתו הממלכתית של החוק. למרות מאמצי הרבנות, נראה כי המצב עדיין איננו משביע רצון. זאת עקב בעיות כוח אדם הן ברבנות והן בפרקליטות, הגורמות למיעוט כתבי אישום, אם בגלל חוסרים בחקיקה ואם עקב אי סדרים ברבנויות המקומיות ובמועצות הדתיות, כפי שמשקף מדוח מבקר המדינה. חוסר שביעות הרצון מהיקף האכיפה בא לידי ביטוי גם בפסיקה עד כדי קבלת הטיעון של הגנה מן הצדק עקב אכיפה סלקטיבית. עם זאת, במקרים אחרים נדחתה טענה זו של הגנה מן הצדק. כמו כן, מצאנו בפסיקה גם קביעה חשובה לגבי היותו של מרכיב אי-הכשרות יסוד שלילי, קביעה שעשויה להיות לה משמעות צרכנית כפולה – הן מבחינת התביעה הפלילית והן בתביעה אזרחית – אם כי ההשלכה המוצעת האחרונה טרם נבחנה בפועל. בנוסף מצאנו אמירה של התביעה המגמדת את משמעותו הצרכנית של החוק לעומת התייחסות מפורשת של בית המשפט אל החוק כאל חוק שנועד לתת הגנה צרכנית. ניתן אם כן לסכם ולומר כי ככלל, רואות הרשויות בחוק הכשרות חוק צרכני מבחינת תכליתו, אך ככזה ניתן לייחס לו שני חסרונות: האחד, חוסר בסעדים אזרחיים, והשני – ההגנה על הצרכן בפועל לוקה בחסר, בעיקר עקב קשיי אכיפה.

פרק ג: הליכים אזרחיים בגין הפרת חוק איסור הונאה בכשרות

⁵⁷ מדינת ישראל נ' משה אפרת, לעיל ה"ש 55, 21.

פתיחה

בפרק זה אדרש לתחום שבאמצעותו, לכאורה, ניתן היה ללמוד רבות על שאלת המחקר, הלא הוא תחום הפסיקה האזרחית. רוב הנושאים בהם עוסקת החקיקה הצרכנית הינם כאלו, אשר אלמלא החקיקה הצרכנית, היו נדונים במסגרת דיני החוזים. דיני הצרכנות מהווים חריגה מדיני החוזים בהתבסס על חוסר השוויון במאזן הכוחות בין הצדדים לחוזה – העוסק מחד והצרכן מאידך.

באשר לחוק הכשרות, הפסיקה האזרחית היא זעומה ביותר. אם בפסיקה הפלילית מצאנו פסקי דין ספורים, הרי שבפסיקה האזרחית מספרם של פסקי הדין שפורסמו במאגרי המידע המשפטיים קטן אף יותר. החומר הרלוונטי העומד לרשותנו כולל פסק דין אחד של בית משפט לתביעות קטנות, וכן מספר פסקי דין של בית משפט מחוזי העוסקים בתובענות ייצוגיות על פי חוק תובענות ייצוגיות התשס"ו-2006 (להלן: חוק תובענות ייצוגיות). מבין התובענות הייצוגיות, לא הגיעה אף אחת לידי בירור ממצה; בקשה אחת להכרה בתביעה כתובענה ייצוגית נדחתה על ידי בית המשפט, ובשאר המקרים הגיעו הצדדים להסכם פשרה אשר אושר על ידי בית המשפט (לעיתים בהסתייגויות קלות עם הוראות לתיקון סעיפים מסוימים).

בפנינו עוד שתי בקשות לאישור תובענות ייצוגיות – באחת מהן הסתלק התובע מן התביעה והתיק נסגר, ובשניה התיק עודנו פתוח ועומד בבית המשפט.

יש לציין, כי למעט במקרה אחד, לא הוגשו התובענות הייצוגיות בגין הפרת חוק הכשרות. חוק זה מוזכר בבקשות הללו בהקשרים צדדיים יחסית, כפי שנראה להלן.

אם כן, נראה שמהפסיקה האזרחית בעניין חוק הכשרות נוכל להפיק תועלת מוגבלת בלבד. עם זאת, יתכן ועצם הדלות של פסיקה זו יש בה כדי ללמדנו על חסרונותיו של חוק הכשרות כחוק צרכני.

סקירת הפסיקה

בפסק דין הוטרר⁵⁸ חייב בית המשפט את בעליו של אולם אירועים לפצות זוג לקוחות אשר התקשרו עימו לצורך קיום אירוע על בסיס פרסום בו נכתב שהמקום הינו בעל תעודת הכשר של הרבנות ראשון לציון. כשבוע לפני האירוע התברר להם כי אין לאולם תעודת הכשר כלל. התביעה התבססה על חוק הכשרות ועל מצג השווא וההטעיה שביצע הנתבע כלפי התובעים. יש לציין כי גובה הפיצוי בפסק הדין היה נמוך ביותר, אם כי גם סכום התביעה לא היה גבוה במיוחד. נראה, כי על אף שזהו פסק הדין היחיד שפורסם המחייב עוסק בפיצוי על בסיס עבירה על חוק הכשרות, הרי שאין בכך כדי ללמד על היותו של חוק זה חוק צרכני. במקרה זה די היה בדיני החוזים הרגילים על מנת להגיע לאותה תוצאה. בין שני הצדדים נכרת חוזה, אשר כלל את התחייבותו של בעל האולם לכך שהוא מחזיק בתעודת הכשר כדין (פשוט שגם אם לא הופיעה התחייבות זו במפורש בחוזה הרי שניתן לראות את הפרסום הרשמי של האולם, הכולל נתון מטעה זה, כחלק ממנו). משנמצא שאין לאולם תעודת הכשר, הרי זו הטעיה והצד הנפגע זכאי לסעד אף אם חוק הכשרות לא היה קיים כלל.

גם התובענות הייצוגיות הנוגעות לדיוננו עשויות ללמד על קושי מסוים בשימוש בחוק הכשרות כחוק צרכני.

⁵⁸ תק (ראשל"צ) 2297/07 הוטרר אתי נ' אולמי תבל אירועים (2008).

בשלושה מתוך ארבעה פסקי דין (מתוכם שלושה אישורי פשרה), חוק הכשרות אינו מהווה במישרין אחת מעילות התביעה. בשלושת המקרים הללו, העילה הראשונה היא הטעיה לפי חוק הגנת הצרכן התשמ"א-1981 (להלן: חוק הגנת הצרכן). חוק הכשרות מאוזכר במקרים אלה כאחד מסעיפי החוק אשר הפרתם על ידי הנתבעים מקנה לתובעים עילת תביעה נזיקית נוספת – הפרת חובה חקוקה.

בפס"ד ברזילי⁵⁹ קובע השופט האשם חיטיב בפירוש כי:

"הגשת תביעה ייצוגית אינה משתרעת על פני כל תחומי המשפט האזרחי. כך למשל לא נכלל בתוספת השניה לחוק החדש (חוק תובענות ייצוגיות, י"פ), חוק איסור הונאה בכשרות".

השופט מכוון בדבריו אל סעיף 3 (א) לחוק תובענות ייצוגיות הקובע כי:

"לא תוגש תובענה ייצוגית אלא בתביעה כמפורט בתוספת השניה או בעניין שנקבע בהוראת חוק מפורשת כי ניתן להגיש בו תובענה ייצוגית". בתוספת השניה לחוק מפורטים סוגים שונים של תביעות אזרחיות.

יש להניח כי כוונת השופט היתה לכך שלא ניתן להגיש תובענה ייצוגית במישרין בגין הפרת חוק הכשרות. עם זאת, במובן מסוים הדבר אכן אפשרי; סעיף 1 לתוספת השניה קובע כי ניתן להגיש "תביעה נגד עוסק, כהגדרתו בחוק הגנת הצרכן, בקשר לענין שבינו לבין לקוח, בין אם התקשרו בעסקה ובין אם לאו". משמע, ניתן להגיש תביעה כנגד עוסק בכל עניין שבינו לבין הלקוח, ולא דווקא בעניין המוגדר בחוק הגנת הצרכן. ההפניה לחוק הגנת הצרכן מופיעה רק לעניין הגדרת עוסק. מובן אם כן, שעל פי חוק תובענות ייצוגיות, ניתן להגיש תובענה ייצוגית בעילה של הפרת חוק הכשרות, כאשר התובע הוא לקוח והנתבע הוא עוסק במשמעותו הרחבה על פי חוק הגנת הצרכן, כלומר – גם יצרן. עם זאת, לא ניתן יהיה לתבוע בתובענה ייצוגית את מי שאיננו עוסק, כגון גורם השגחה פרטי, אף אם גרם להטעיית צרכנים, ואף לא את הרבנות עצמה.

אין ספק כי במובן זה מעמדו של חוק הכשרות חלש מזה של חוק הגנת הצרכן, והוא איננו עומד בפני עצמו באופן מלא במה שנוגע להגשת תובענה ייצוגית.

יתכן ושאלה זו עשויה היתה להתברר במסגרת פס"ד נגלר⁶⁰. בפרשה זו הוגשה בקשה להכרה בתובענה ייצוגית נגד חברת שטראוס עלית, אשר ציינה על חלק ממוצריה כי הם כשרים, בעוד שהם הכילו ג'לטין שמקורו בעצמות בקר שאיננו כשר, בניגוד להוראות הרבנות הראשית. בבקשתן ציינו התובעות את עילות התביעה, כאשר הראשונה מביניהן היא הפרת סעיפים 4-5 לחוק הכשרות ותקנותיו. ברם, בפרשה זו הגיעו הצדדים לפשרה טרם בירור הנושא בבית המשפט. נראה כי גם אם היה סובר בית המשפט שלא קיימת עילת תביעה בגין הפרת הוראות חוק הכשרות, לא היה בסברה זו לכשעצמה סיבה לדחיית הבקשה, שכן זו כללה כמקובל, עילות תביעה נוספות, בהן הפרת הוראות מחוק הגנת הצרכן ומחוק החוזים (חלק כללי) התשל"ג-1973 וכן עוולות נזיקיות כגון הפרת חובה חקוקה ותרמית.

כאמור, תובענה זו הינה חריגה גם ביחס לתובענות הבודדות שהוגשו בתחום זה, שכן בשני מקרים נוספים של בקשות להכרה בתובענות ייצוגיות במקרים של הונאה בכשרות, לא נמנתה הפרת הוראות חוק הכשרות בין עילות התביעה, אלא הוזכרה במסגרת עוולת הפרת חובה

⁵⁹ בשא (נצ') 11528/05 שי ברזילי נ' פריניר (הדס 1987) בע"מ 22 (2006).

⁶⁰ תא (ת"א) 2061/06 רויטל נגלר נ' שטראוס-עלית בע"מ (2011).

חקוקה בלבד.⁶¹ כאמור, גם בפרשות אלה הגיעו הצדדים להסכם פשרה כך שהנושא לא התברר בבית המשפט. מפסקי הדין המאשרים את הסכמי הפשרה לא ניתן ללמוד על יחסו של בית המשפט כלפי חוק הכשרות, אופיו ומעמדו.

בשתי בקשות נוספות שהוגשו להכרה בתובענה ייצוגית, נראה שיוחס לחוק הכשרות מעמד נמוך אף יותר מזה שבתובענות שהוזכרו לעיל. לא רק שהפרת חוק הכשרות אינה נכללת בעילות התביעה בבקשות אלו, אלא שגם במסגרת עילת הפרת חובה חקוקה אין התובעים מונים את הפרת החובות הכלולות בחוק הכשרות. חוק הכשרות מוזכר בבקשות אלה רק "על מנת להדגיש את חשיבות נושא ההקפדה בציון ההכשר הנכון והמדויק של כשרות מוצרי המזון בעיני המחוקק והציבור עליו הוא מגונן".⁶²

קביעת עוולה נזיקית – השוואה לחוק הגנת הצרכן

ראינו לעיל כי מעמדו של חוק הכשרות פחות מזה של חוק הגנת הצרכן במה שנוגע לאפשרות של הגשת תובענה ייצוגית.

נראה כי הפער בין שני חוקים אלה מתעצם על רקע הסעד האזרחי הניתן בחוק הגנת הצרכן לעומת העדרו מחוק הכשרות.

סעיף 31 (א) לחוק הגנת הצרכן קובע כי: "דין מעשה או מחדל בניגוד לפרקים ב', ג', ד' או ד'1 כדין עוולה לפי פקודת הנזיקין [נוסח חדש]".

מבלי להיכנס לדיון בדיני הנזיקין, יש לציין כי החשיבות שבקביעת עוולה נזיקית עצמאית איננה הצהרתית בלבד. קיום עוולה כזו עשוי היה להקל על התובע לזכות בסעד ביחס לתביעת נזיקין בגין הפרת חובה חקוקה. זאת על ידי קביעת משטר אחריות מחמיר יותר, ויתור על הצורך בהוכחת נזק, ויתור הדיון בחיקוק שהופר ועוד.

סיכום

הבחינה הכמותית של הפסיקה האזרחית מעלה כי בפועל לא נעשה שימוש בחוק הכשרות על ידי הצרכנים.

השוואת חוק זה לחוק הגנת הצרכן מעלה פערים בכל הנוגע לסעדים אזרחיים, הן מבחינת האפשרות להגיש תובענה ייצוגית והן מבחינת דיני הנזיקין.

⁶¹ תצ (י-ם) 07-9601 שלמה גן צבי נ' מעדניות האחים בכבוד (94) בע"מ (2010) וכן תצ (י-ם) מנחם מנדל וולף נ' שטראוס גרופ בע"מ (2011).

⁶² ראה תצ (ת"א) 11-05-37537 טל בטלר נ' שטראוס גרופ בע"מ (2011), ובניסוח זהה בתצ (ת"א) 11-10-31290 קובי מדמוני נ' גלידות שטראוס בע"מ (2011) (שתי הבקשות הוגשו על ידי עורך דין אחד בהפרש זמנים קצר). הבקשה השניה נמשכה ע"י התובע בחודש מארס 2012, ואילו הבקשה הראשונה תלויה ועומדת בבית המשפט. מעניין לציין כי בפרשה זו נסבה התביעה נגד חברת שטראוס על כך שהדפיסה על גבי אריזתו של מוצר פופולארי חותמת של "בד"ץ מהדרין" בעוד שהיתה לו כשרות של הרבנות נהריה "בלבד". בפרק ב' לעיל עמדנו על גישתה של הרבנות הראשית, שאף התקבלה במקרים מסוימים בבתי המשפט, כי עצם ציון של השגחה פרטית על גבי מוצר או בבית עסק מהווה הפרה של חוק הכשרות. אם כך הדבר, הרי שניתן היה להתייחס לתביעה זו כאל תביעה על פי חוזה שאינו חוקי, או למצער, אע"פ שלא נכרת חוזה בין היצרן לצרכן, להחיל על תביעה זו את העקרונות הנהוגים בתביעה מסוג זה. על פי סעיף 30 לחוק החוזים (חלק כללי) התשל"ג-1973, חוזה בעל תוכן שאינו חוקי, בטל.

המסקנה היא כי למרות תכליתו הצרכנית של החוק, הרי שהוא חסר את אחד הכלים החשובים להגנת הצרכן, והוא שימוש בסעדים אזרחיים ומתן אפשרות לאכיפה פרטית.

פרק ד: ניתוח ומסקנות

חשיבות המבחן הכמותי

"התועלת בדבר חקיקה נמדדת בין השאר לפי היקף השימוש בו בבתי המשפט, ובייחוד כאשר מוקם מוסד משפטי חדש או נחקק דבר חקיקה שנועד להגן על ציבור חלש. אם בסופו של דבר לא נעשה שימוש בכלי החקיקה, הדבר מעיד על כך שהחקיקה לא מילאה את תכליתה ולא עמדה בציפיות ממנה... בדיקה כמותית חשובה ביותר לנושא הגנת הצרכן. מה שמבדיל בין מדינה מתקדמת בתחום הגנת הצרכן למדינה שאינה מתקדמת אינו רמת החקיקה אלא מידת היישום של החקיקה הלכה למעשה על ידי רשויות השלטון ובתי המשפט".⁶³

דברים אלה, אשר כתב סיני דויטש בקשר לעבירת ההטעיה בחוק הגנת הצרכן, יפים גם לענייננו, ומהווים חיזוק לשיטת המחקר שנבחרה במסגרת מאמר זה. בפרק א בחנו את יחסו של בית המשפט לחוק הכשרות, באמצעות עיסוק בפסיקות בית המשפט העליון בסוגיות של שיקול הדעת של הרבנות בנוגע למתן תעודות הכשר. ראינו שבית המשפט מתייחס לחוק זה כאל חוק צרכני ומפרש אותו בהתאם. הדיונים בפרקים ב ו – ג מהווים אינדיקציה ומעין בדיקה כמותית לנושא חוק הכשרות, כפי שמציע דויטש. זאת מעבר לתובנות שהפקנו מפסקי הדין ומהתנהלות הצדדים בתיקים עצמם.

אכיפה פלילית מול אכיפה אזרחית

נראה כי אין קושי לקבוע שחוק הכשרות הוא חוק צרכני מבחינת תכליתו, דברים אלו עולים הן מן החוק עצמו והן מפסיקות בית המשפט. השאלה המורכבת יותר היא מה ניתן לומר אודות חוק הכשרות מבחינת כלי האכיפה שהוא נותן ומבחינת יישומו בפועל. במאמר נבחנו שני סוגי האכיפה של חוק הכשרות – הפלילית/מנהלית והאזרחית-פרטית. ראינו שהיקף האכיפה מהסוג הראשון אינו גדול במה שנוגע לתיקים המגיעים לבית המשפט, ומבחינת הסוג השני, הרי שהיקף האכיפה מצומצם עוד יותר.

מהו סוג האכיפה היעיל והמתאים ביותר לעניין חוק הכשרות? לשם כך נזדקק שוב לדבריו של סיני דויטש.⁶⁴ דויטש מונה מספר בעיות בהסתמכות על המשפט הפרטי לצורך אכיפה, ביניהן עלויות תביעה גדולות מול רווח פוטנציאלי קטן וחוסר מודעות של חלקים רבים באוכלוסיה לזכויותיהם.

מסתבר כי דויטש אינו מקנה חשיבות רבה לאכיפה הפרטית של חוקים צרכניים; בחוקים מסוג זה, הנזק הוא לרוב קטן יותר מעלויות התביעה, ולכן אין תמריץ לצרכן לתבוע. גם אם יתבע ויזכה בפיצוי, הרי שמדובר בסכומים קטנים שלא פוגעים בהיות העבירה משתלמת לעוסק.

⁶³ האכיפה הפלילית, לעיל ה"ש 13, 28 – 29.

⁶⁴ האכיפה הפלילית, לעיל ה"ש 13, 32 – 35.

באכיפה פלילית, לעומת פרטית, מתלווה לנאשם גם סטיגמה שלילית של "עברייני".
לכך יש להוסיף את הקושי בהוכחת תביעה אזרחית בגין הטעיה לעומת תביעה פלילית. אמנם, ככלל על מנת להרשיע בעבירה פלילית יש צורך בהוכחה מעבר לספק סביר, לעומת הכרעה במאזן הסתברויות בתביעה אזרחית, אך מכיוון שהעבירות לפי חוק הכשרות הן עבירות התנהגותיות, הרי שאין צורך להוכיח שהצרכן הוטעה בפועל בקשר לכשרות. לעומת זאת, אם צרכן יתבע עוסק בגין הטעיה לפי חוק הכשרות, הרי שיהיה עליו להוכיח שאכן נגרמה לו הטעיה בפועל ושהוא נסמך על הפרסום המטעה.

גם הפתרון של קנסות מנהליים, אשר במסגרתו מבוצעת רוב האכיפה של חוק הכשרות, אינו מספק באופן מלא את יתרונותיה של האכיפה הפלילית המלאה. קנסות אלה, אשר אינם גבוהים, עשויים שלא להרתיע תאגידי גדולים ואולי אף עסקים בינוניים. השילוב של היקף אכיפה נמוך עם קנס מנהלי שאיננו גבוה עשוי לעודד עוסקים להפר את החוק, לפחות עד שייתפסו לראשונה, מתוך חישוב כי הרווח שיפיקו עד אז, יהיה גבוה מהקנס שיושת עליהם, אם בכלל, כאשר ייתפסו. בנוסף, תשלום קנס מנהלי אינו מלווה באופן מלא בסטיגמה העבריינית המוצמדת למי שמורשע במשפט פלילי.

הצעות לשיפור

ניתן אם כן לסכם ולומר כי חוק הכשרות הינו חוק צרכני, באשר תכליתו היא הגנה על הצרכן מפני הונאה בכשרות. עם זאת, החוק והתקנות שנתקנו מכוחו, לוקים בחסר מבחינת כלי האכיפה הכלולים בהם.

אמנם, ראינו כי דויטש מבכר את האכיפה הפלילית על פני האזרחית, אולם נראה כי יש מקום גם לקיומה של יכולת אכיפה של הצרכן. מבחינה זו ניתן להציע לפחות שלושה כלים שעשויים לחזק את מעמד הצרכן בנוגע להונאה בכשרות: קביעת עוולה נזיקית, מתן אפשרות להגשת תובענה ייצוגית בגין הפרת חוק הכשרות במישרין (כלפי העוסק וכלפי הגורם המשגיח – גופים פרטיים והרבנות) וכן מתן אפשרות לקביעת פיצויים עונשיים.

גם בתחום האכיפה הפלילית ישנו מקום לשיפור המצב החוקי. זאת הן באופן ישיר – מתן אפשרות לרבנות לפעול באמצעות קנסות מנהליים גם כנגד גורמי השגחה פרטיים והגדלת סכומי הקנסות, והן באופן עקיף – הסדרה חוקית של סימני כשרות, הסדרת חלוקת התפקידים ויחסי הכוחות בין הרבנות הראשית, הרבנויות המקומיות והמועצות הדתיות, הסדרת עבודת משגיחי הכשרות וכיו"ב כמפורט בפרק ב' דלעיל.

מעבר לתיקוני חקיקה וקודם להם, יש מקום להגברת האכיפה. הגברה זו תתאפשר ע"י הוספת תקנים למחלקת הונאה בכשרות ברבנות הראשית כאשר לפעולה זו מתלווה הוספת תקנים לפרקליטות (או לחלופין פנייה לעורכי דין פרטיים ע"פ המלצת וועדת צדוק וכמפורט בדוח מבקר המדינה לעיל) על מנת לאפשר הגשת כתבי אישום כנגד המפרים את הוראות חוק הכשרות.

ביבליוגרפיה

חקיקה

- חוק איסור הונאה בכשרות התשמ"ג-1983.
- חוק הגנת הצרכן התשמ"א-1981.
- חוק תובענות ייצוגיות התשס"ו-2006.
- חוק החוזים (חלק כללי) התשל"ג-1973.
- תקנות איסור הונאה בכשרות (תעודת הכשר) התשמ"ט-1988
- תקנות העבירות המינהליות (קנס מינהלי – איסור הונאה בכשרות) התשנ"ב-1992.

פסיקה

- בג"ץ 44/86, ענף האטליזים של מחוז ירושלים נ' מועצת הרבנות הראשית לירושלים פ"ד (מ) 1 (4) (1986).
- בג"ץ 465/89 אילנה רסקין נ' המועצה הדתית ירושלים פ"ד מד(2) 673 (1990).
- בג"ץ 22/91 אורלי ש. 1985 בע"מ נ' הרב הראשי ליבנה פ"מ מה(3) 817 (1991).
- בג"ץ 3944/92 מרבק – בית מטבחים בע"מ נ' הרבנות הראשית נתניה פ"ד מט(1) 278 (1995).
- ע"פ 3354/97 מואיז שיאון נ' מדינת ישראל (1998).
- בג"ץ 7203 מעדני אביב אוסובלנסקי בע"מ נ' מועצת הרבנות הראשית פ"ד (נו) חלק שני (2001) 196.
- בג"ץ 351/04 מלון פלס בע"מ נ' הרבנות נתניה (2004).
- בג"ץ 11157/03 אירוח גולן בע"מ נ' הרבנות הראשית לישראל (2006).
- בג"ץ 7120/07 אסיף ינוב גידולים בע"מ נ' מועצת הרבנות הראשית לישראל (2007).
- בג"ץ 118/09 סהר מזרחי נ' מועצת הרבנות הראשית (2009).
- בשא (נצ') 11528/05 שי ברזילי נ' פריניר (הדס 1987) בע"מ (2006).
- תצ (י-ם) 07-9601 שלמה גן צבי נ' מעדניות האחים בכבוד (94) בע"מ (2010).
- תצ (י-ם) מנחם מנדל וולף נ' שטראוס גרופ בע"מ (2011).
- תצ (ת"א) 11-05-37537 טל בטלר נ' שטראוס גרופ בע"מ (2011).
- תצ (ת"א) 11-10-31290 קובי מדמוני נ' גלידות שטראוס בע"מ (2011).
- תא (ת"א) 2061/06 רויטל נגלר נ' שטראוס-עלית בע"מ (2011).
- ת"פ (ת"א) 7263/95 מדינת ישראל נ' יעקב יוסף בן אליעזר אורבך (2002).
- ת"פ (פ"ת) 2212/07 מדינת ישראל נ' יעקב יוסף אורבך (2008).
- ת"פ (כ"ס) 1403/07 מדינת ישראל נ' פראובירט בנימין (2008).
- ת"פ (פ"ת) 2213/07 מדינת ישראל נ' מלול (2008).
- ת"פ (י-ם) 1709/07 מדינת ישראל נ' משה אפרת (2009).

- תק (ראשל"צ) 2297/07 הוטרר אתי נ' אולמי תבל אירועים (2008).

ספרות

- אורנה דויטש מעמד הצרכן במשפט (2003).
- סיני דויטש דיני הגנת הצרכן (2001).
- סיני דויטש "האכיפה הפלילית של עבירת ההטעיה הצרכנית" מאזני משפט ז 27 (2000).

שונות

- מבקר המדינה דוח שנתי 59 לשנת 2008 ולחשבונות שנת הכספים 2007 (2009).
- המשרד לשירותי דת חוזר המנהל הכללי (2010).
- ראיון עם מנהל מחלקת הונאה בכשרות ברבנות הראשית, מר רפאל יוחאי (הקלטה מיום 3.9.2012).